

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İlâhiyat Fakültesi Dergisi
The University of Kahramanmaraş Sütçü İmam
Review of The Faculty of Theology
ISSN-1304-4524

İslâm Hukukunda Faizin İleti*
(Cause) of Interest In Islamic Law

Yazar / Author

Alpaslan ALKIŞ

Dr. Öğr. Üyesi, KSÜ İlahiyat Fakültesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
Anabilim Dalı, Kahramanmaraş / TÜRKİYE

alpaslan.alkis@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3401-7073>

Makale Türü/ Article Types: Araştırma Makalesi/ Research Article

Makale Geliş Tarihi/ Date of Receipt: 13/01/2018

Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance: 22/06/2018

Makale Yayın Tarihi: 30/06/2018

Yayın Sezonu/Pub Date Season: Ocak-Haziran / January-June

Yıl/Year: 16 **Sayı/Issue:** 31 **Sayfa /Page:** 113-160.

Atıf/Citation: Alkiş, Alpaslan. "İslâm Hukukunda Faizin İleti".
KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi 31 (Haziran 2018): 113-160.

• *Bu makale iThenticate programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.*

*Yazarın aynı isimli yüksek lisans tezinden geliştirilmiştir.

İslâm Hukukunda Faizin İletisi

Öz

İslâm Hukukçuları ilgili hadislerde ifade edilen altı maldan hareketle, faizin hangi şartlarda gerçekleştiğini yani faiz illetinin ne olması gerektiğini tesbit etmeye çalışmışlardır. Hadislerde zikredilen altın ve gümüşten hareketle faiz illeti; Hanefiler ve Hanbelîlere göre, “cinsle beraber tartılır olma”, Şâfiîler ve Mâlikîlere göre, “para olma özelliğinin hakim unsur olması”, bazı fakihlere göre de, “tam para olma özelliği taşıması”dır. Hadislerde zikredilen buğday, arpa, hurma ve tuzdan hareketle ise faiz illeti; Hanefiler ve Hanbelîlere göre, “cinsle beraber ölçülür olma”, Şâfiîlere göre, “gıda olma”, Mâlikîlere göre, “stoklanabilen gıda olma” özelliği taşımasıdır. Bununla birlikte günümüzde “misli mal olma” veya “cins ve sınıf birliği” şeklinde illetlerde ileri sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Faiz, İlet, Mal, Para, Tartı, Ölçek, Gıda, Misli, Cins.

İlla (Cause) of Interest In Islamic Law

Abstract

By taking reference the words and the deeds of the prophet Muhammad, the Islamic lawyers and the academicians tried to determine the circumstances under which interest occurs, in other words, they tried to define what is the *illa* (cause) of interest. Moving from gold and silver mentioned in the ḥadīth, *illa* of interest has the characteristics of “being weighed with a kind” according to the Ḥanafis and Ḥanbalīs, “having the characteristics of money as the dominant element” according to the Shāfiīs and Mâlikīs, and “being characterized as only money” according to some jurists. Moving from wheat, barley, palm and salt mentioned in the ḥadīth mentioned in the ḥadīth, *illa* of interest has the characteristics of “be-

ing weighed with a kind” according to the Ḥanafis and Ḥanbalīs, “being food” according to the Shāfiīs and “being food that can be stocked” according to the Mālīkīs. Along with those, *illa* like “fold goods” and “gender and class unity” have been proposed at the present time.

Keywords: Islamic law, interest, *illa*, goods, money, weight, scale, food, fungible, kind.

Giriş

Faiz ilk çağlardan beri başta din adamlarının, sonra filozof ve iktisatçıların inceleme konusu olmuştur. İslâmiyet, Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi dinlerin yanı sıra, çoğu hukuk sistemleri faize şiddetle karşı çıkarak onunla mücadele etmişlerdir. İslâmiyet’te faiz, gelir dağılımında yol açtığı haksızlık sebebiyle haram kılınmıştır. Ancak bu haksızlık, yalnız faizi ödeyen açısından değil, alan açısından da söz konusu olabilir. Faizin olduğu yerde ondan ayrılmaz bir parça olarak mutlaka haksızlık ve zulüm vardır.

İslâm, belli bir vadeye karşılık ödünce uygulanan ve insanlığın en eski devirlerinden beri bildiği borç faizinin (ribe’d-deyn) yanı sıra, alım-satımlarda cereyan eden alış-veriş faizi (ribe’l-bey’) kavramını da getirmiştir. Ancak alış-veriş faizinin (ribe’l-bey’) hangi mallarda ve hangi şartlarda ortaya çıktığı yani “illetinin” ne olduğu meselesinin İslâm Hukukununun faizle ilgili en ihtilafli konularından birini teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Mezheplerin ortaya koydukları faizde illet görüşleri ortaya konulduğu zamanın ihtiyaçlarını karşılamış olmalarına rağmen, günümüzde teknolojinin gelişmesi ve üretim yapısında meydana gelen değişiklikler nedeniyle artık günümüz iktisadî ve ticarî hayatına cevap verebilecek şekilde yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

Biz de bu çalışmamızda hadiste adı geçen altı mala kıyasla Mezheplerin belirledikleri faiz illetlerini delilleriyle beraber genişçe izah etmeye gayret ettik. Sonra da bu görüşler hakkında nakledilen değerlendirmeleri zikrederek illetler arasında bir karşılaştırma yap-

ma imkanı vermeye çalıştık. Böylece günümüzde en uygun faiz illetinin ne olması gerektiği konusunda bir fikir vermeye çalıştık.

1.İSLÂM HUKUKUNDA FAİZİN İLLETİ

Kur'an-ı Kerim'de faiz "Allah, alım-satımı helâl, faizi haram kılmıştır" (el-Bakara 2/275) ayetiyle kesin bir şekilde yasak olduğu bildirilmiş ancak faizin hududu açıklanmamıştır. Ayetlerde haram olduğu bildirilen faizin anlatımı ve açıklanması hadislerle bırakılmıştır.¹

İslam hukuk mezhepleri faizin illetini tespitinde farklı görüşlere sahip olmuşlardır. İhtilaflar faize dair hadislerin yorumlanmasından kaynaklanmıştır. Mezheplerin faizin illetiyle ilgili görüşlerinin hareket noktası farklı rivayetlerle Ubâde b. es-Sâmit ve Ebû Saîd el-Hudrî'den gelen ve "Altı Eşya Hadisi" diye bilinen "*Altın ile altın, gümüş ile gümüş, buğday ile buğday, arpa ile arpa, hurma ile hurma, tuz ile tuz misli misline birbirine eşit olarak peşin satılırlar. Ama bu malların cinsleri değişirse peşin olmak şartıyla istediğiniz gibi satın*"² hadisidir. Bu hadiste Hz. Peygamber altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuzun birbirleriyle mübadelesinde hangi şartlarda faizin gerçekleşeceğini açıklamaktadır. Mezhepler arasındaki ilk fikir ayrılığı bu altı madde konusunda çıkmış ve öncelikle; faizin yalnızca bu altı maddenin mübadelesinde mi gerçekleştiği, yoksa bu altı maddenin o günün şartlarında en çok mübadele edildiği ve diğer mallar için de ölçü olabilecek özellikler taşıdığı için örnek olarak mı zikredildiği, şayet bu altı madde, diğer mallar için ölçü olabilecek özellikler taşıdığı için örnek olarak zikredilmişse, o takdirde başka mallara ölçü olabilecek özelliklerinin neler olduğu hususları tartışılmıştır.³

Bu altı maddenin örnek olarak zikredildiğini kabul eden, dört mezhebin de içinde bulunduğu büyük çoğunluğa göre faiz, hadislerde sayılan, altı maddeye münhasır kalmayıp başka mallarda da cereyan eder. Ancak bu altı maddede ve bunlara kıyasla diğer mal-

¹ Nuri Kahveci, *Mukayeseli İslam Borçlar Hukuku* (İstanbul: Hikmetevi, 2015), 181.

² Müslim, *Müsâkat*, 81.

³ İsmail Özsoy, *Faiz ve Problemleri* (İzmir: Nil Yayınları, 1993), 103; Kahveci, *Mukayeseli İslam Borçlar Hukuku*, 182.

larda bulunan ve mübadelelerde faizin varlığına neden olan özelliğın ne olduğı konusunda ittifak yoktur. Her fıkıh ekolü, diğeriinin belirlediğı faiz illetini eleştirirken, klasik dönemden bazı alimler ve günümüz İslam hukukçuları ise klasik dönemde fıkıh ekollerince belirlenen faiz illetlerinin tutarlılığı sağlayamadığı için eleştirmişlerdir.⁴

1.1.Cins ve Kadr (Ölçü) Birliğı

Hanefi mezhebine göre faizin illeti, “*cins ve kadr* (ölçü)” birliğıdir.⁵ Bu hükmün dayanağı da yukarıda zikredilen Übâde b. es-Sâmit ve Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivayet ettiği hadislerdir.⁶

Hanefiler faiz kapsamının, hadislerde söz konusu edilen altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuz ile sınırlı olmadığını ve bu altı maddenin, o günün şartlarında en çok mübadele edilen ve diğeri mallar için de ölçü olabilecek özellikler taşıyan mallar olduğundan örnek olarak zikredildiğini söylerler. Bu nedenle de hadiste adı geçen altı eşyanın birbiriyle mübadelesindeki hükmü kıyas yoluyla aynı özelliğı taşıyan diğeri mallara da uygularlar.⁷

Hadiste adı geçen maddelerin birbiriyle mübadelesindeki hükmün diğeri mallara da geçmesinin illetini, “*cins ve kadr* (ölçü)” olarak kabul eden Hanefiler, “cins” illetini hadislerdeki “altınla altın, buğdayla buğday” ifadesinden, “kadr” illetini de yine hadislerdeki “misli misline” ifadesinden çıkarırlar. “Kadr”, ölçülenlerde “ölçek”, tartılanlarda “tartı”⁸ dır.

⁴ Nihat Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular II* (Samsun: Etüt Yayınları, 2015), 203.

⁵ Ebu Bekir Muhammed b. Ebi Sehl Serahsî, *Kitabu'l-Mebsut* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983), 12:113; Zeynüddin b. İbrahim İbn Nuceym, *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik* (Beyrut: Marifet Yayınları, 1993), 6:137.

⁶ Buhâri, *Buyu'*, 54, 74-81; Müslim, *Müsâkât* 75- 89, 91-98; Tirmizî, *Buyu'*, 1240-1243; İbn Mâce, *Ticaret*, 2253-2254; Nesâi, *Buyu'*, 41-47; Ebû Dâvud, *Buyu'*, 3348-3349; Mâlik, *Muvatta*, *Buyu'*, 27-39.

⁷ Serahsî, *el-Mebsut*, 12:112-113; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Basımevi, 1985), 6:105.

⁸ Serahsî, *el-Mebsut*, 12:113.

Hanefiler, hadisteki “misli misline” ifadesinden “kadr” illetini nasıl çıkardıklarını şu şekilde izah ederler:⁹ “Altın ile altın misli misline” sözündeki “misli misline” ifadesinden maksat, vasıfta değil kadr (ölçü)-da eşitlik. Şayet mutlak eşitlik kastedilmiş olsaydı hem vasfı hem de miktarı içine alırdı. Fakat hadisler, “misli misline” sözünü “tartısı tartısına” anlamında kullandı. Zira bazı hadislerde “altın ile altın tartısı tartısına” cümlesi mevcuttur. Böylece miktardaki (kadr) eşitlikten maksadın “tartısı tartısına” sözüyle “tartıdaki eşitlik” olduğu açıklanıyor. Hz. Peygamber Ubâde b. es-Sâmit’in rivayetinde göre: “Külçe olanı ile işlenmiş olanı eşittir”¹⁰ buyuruyor. Bu da eşitlikten maksadın, vasıfta eşitlik değil tartıda eşitlik olduğunu gösterir. Çünkü altının külçesi ve işlenmiş vasıfta birbirine eşit olamaz. Fakat miktar bakımından eşit olabilir. Aynı şekilde “buğday ile buğday misli misline” sözünde de hem vasıfta hem ölçekte eşitlik ihtimali vardır. Fakat yukarıda açıklandığı üzere “misli misline” sözünden maksat, miktar bakımından eşitlik olduğu için buradaki “misli misline” sözü “ölçeği ölçeğine” olarak açıklanmıştır. Ubâde b. es-Sâmit’in rivayetinde, “iyisi ve kötüsü eşittir”¹¹ denmiştir. Bu söz de yine eşitlikten maksadın miktardaki eşitlik olduğunu açıklar.

1.1.1.Cinsle Beraber Tartı (Vezn) ve Ölçek (Keyl)

Hanefi mezhebinin faiz illeti olarak tesbit ettiği “*cins ve kadr (ölçü)*” vasfının açılımı “*cinsle beraber tartı ve ölçek*” tir. Çünkü hadislerde geçen “misli misline” sözünden hareketle “*kadr*” in illet olduğunu söyleyen Hanefiler, “*kadr* sözünden maksat ölçüye vurulan mallarda ölçek, tartılan mallarda tartıdır. Ayrıca, Hz. Peygamber’in altı eşyayı tartı ve ölçek (vezn ve keyl) sıfatı ile zikretmesi zımnen “ölçek ve tartı özellikleriyle” söylemek demektir. Zira Saîd b. el-Müseyyib’in “ölçülen ve tartılan her şey böyledir”¹² ifadesi bunu

⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 12:110-111.

¹⁰ Ebû Dâvûd, *Buyû*’, 3349; Nesâî, *Buyû*’, 44.

¹¹ Abdullah b. Yusuf Zeylaî, *Nasbu’r-Râye li-ehâdîsi’l-Hidâye* (Kahire: y.y., h1357), 4:47, 76.

¹² Mâlik, *Muvatta*’, *Buyu*’, 16/37.

kastetmiş olmaktadır. Bu nedenle “*kadr*” illeti, “*tartı (vezn) ve ölçek (keyl)*”¹³ dir” derler.

Hanefiler, faiz illetinin “cinsle beraber tartı ve ölçek” olduğuna istidlâl¹⁴ yoluyla da şu delilleri getirirler:

a) Hadiste zikredilen altı eşyanın alınıp satılır mal olmaları ancak “ölçek ve tartı birimleri” ile bilinir. Hadis “altın ile altın, buğday ile buğday...” derken altın zerresi ile altın zerresini veya bir kaç tane buğday ile birkaç tane buğdayı kastetmiş değildir. Çünkü bu kadarı alım satım mevzûu olamaz. Şu halde maksat tartılan altın ve ölçülen buğday demektir. Zira bunların maliyeti ancak tartı ve ölçü ile bilinir. Nass bunu gerektirir, nassın gerektirdiği (iktizası) ise nass ile ifade edilmiş gibidir.¹⁵

b) Faizden kaçınabilmek için iki malın birbirine eşit olup olmadığını tespit imkânı bulunmalıdır. Zira faiz aslında alış veriş yapılan şeylerde aldatmadan kurtulmak için haram kılınmıştır. Aldatmadan kurtuluşun birinci yolu, bedeller (mallar) arasında eşitliğin gerçekleştirilmesidir. Eşitliği gerçekleştirmek için en adil yöntem ise tartı ve ölçü birimlerini kullanmaktır. Buna uyan bütün eşyada, değiştirilirken değer ve faydasındaki farklılığa bakılmaksızın eşitlik vacibdir. Fazlalık ise haramdır. O halde ölçek ve tartı ile cins birliği beraberce faizin illetini oluşturur.¹⁶

¹³ Serahsî, *el-Mebsût*, 12:112-116; Alaüddin Ebü Bekir b. Mes'üd Kâsânî, *Kitabu Bedâiu's-Sanâi Tertibü's-Şerâi* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi Yayınları, 1974), 5:183-185; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr* (Beyrut: Dâru's-Sadr Yayınları, h1316), 5:274.

¹⁴ Fıkıh literatüründe şer'î delilden hareketle bir hükme ulaşmak, varılan bir sonucu delillendirmek, delile bağımlı akıl yürütme gibi anlamlarda kullanılmaktadır. (Ferhat Koca, “İstidlâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2001), 23:323).

¹⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 12:116; Abdurrezzak Senhûrî, *Masâdiru'l-Hakk fi'l-Fıkhi'l-İslâmî* (Beyrut: Muhammed Daye Yayınları, 1953-1954), 3:182; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku* (İstanbul: Nesil yayınları, 1991), 2:210.

¹⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 12:117; Muhammed b. Ahmet İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1985), 2:109; Mustafa Sait el-Hinn, *İslâm Hukukunda Yöntem Tartışmaları*, trc. Halit Ünsal (Kayseri: Rey Yayıncılık, 1993), 358.

Hanefilere göre hadisler eşitliği, alış verişin şartı olarak ön-görmüştür. Zira hadislerin maksadı bunu anlatmaktadır. Binaena-leyh alış verişte faizin olmaması için eşitlik şarttır. Zira hadislerdeki “misli misline (mislen bi-mislin)” ifadesi bazı rivayetlerde “eşit ola-rak” anlamındaki “sevâen bi-sevâin” şeklinde zikredilmesi de bunu göstermektedir. Yalnız iki şey arasındaki eşitlik, hem şekil hem de mahiyet bakımından olmalıdır. Burada mi'yâr (yani tartı ve ölçek), şekilde eşitliği sağlarken, cins de mahiyette eşitliği sağlamaktadır. Vasıfta ise eşitlik şart değildir. Çünkü hadislerde “iyisi de kötüsü de aynıdır”¹⁷ denmiştir.¹⁸

c) Hadiste geçen altı eşya atıf edatı ile birbirine bağlanmıştır. Bu üslûp, altı eşyanın illetinin aynı olmasını gerektirir ki bu da “cins ve kadr” dır. “Kadr” da “ölçek ve tartı” dır. Şayet illet; altın ve gümüşte “semeniyet”, diğer dört eşyada “gıda” olsaydı atıf yapılmazdı.¹⁹

Hanbelî mezhebinde yerleşik görüşe göre de faizin illeti “*cins-le beraber tartı ve ölçek*” tir. Hanbelîler hadislerde zikredilen altın ve gümüşte faiz illetinin “*cins ve tartı*”, arpa, buğday, hurma ve tuzda faiz illetinin “*cins ve ölçek*”²⁰ olduğunu söylemişlerdir. Çünkü onlara göre altın ve gümüş “tartı” ile; arpa, buğday, hurma ve tuz ise “ölçek” ile işlem görmektedir.

İmâmiyye ve Zeydiyye mezhepleri de altın ve gümüşte faiz illetinin “*cinsle beraber tartı*” olduğunu, arpa, buğday, hurma ve tuzda ise “*cinsle beraber ölçek*”²¹ olduğunu belirtmişlerdir.

¹⁷ Zeylâi, *Nasbu'r-Râye*, 4:47, 76.

¹⁸ Kâsânî, *el-Bedâi'*, 5:184; Ebu'l-Hasan Ali b. Ebu Bekir Merginâni, *el-Hidaye* (Beirut: Daru's-Sadr Yayınları, h1316), 5:277; Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd Mevsilî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr* (İstanbul: Pamuk Yayınları, 1989), 206; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-Râik* 6:138.

¹⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 12:120; Senhûrî, *Masâdiru'l-Hakk* 3:183; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 2:211.

²⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Beirut: Dâru'l-Fikir Yayınları, 1985), 4:26; İbn Müflih, *el-Mübdî' fi Şerhi'l-Muğnî* (Şam: Mektebetü'l-İslâmî Yayınları, 1974), 4:128; Buhûti, *Keşşâfü'l-Gnâ' an Metnü'l-İgnâ'* (Beirut: Alemü'l-Kütüp Yayınları, 1983), 3:251.

²¹ Sâmi Hasan Ahmed Hamûd, *Tadvîru'l-A'mâli'l-Masrifîyye bimâ Yettefikü ve's-Şeriatü'l-İslâmiyye* (Kahire: Matbaatü's-Şark Yayınları, 1982), 168, 175.

Mâlikîlerden İbn Rüşd (ö.595/1198) faiz illeti konusunda Hanefilerin gösterdiği illetin diğer illetler arasında en uygun illet olduğunu kabul ederek şöyle der: “Faiz aslında alış veriş yapılan şeylerde aldatmadan kurtulmak için haram kılınmıştır. Aldatmadan kurtulmanın birinci yolu, bedeller (mallar) arasında eşitliğin gerçekleştirilmesidir. Eşitliği gerçekleştirmek için en adil ölçü ise tartı ve ölçektir. Buna uyan bütün eşyada, değiştirilirken değer ve faydasındaki farklılığa bakılmaksızın eşitlik vacibdir. Fazlalık ise haramdır. O halde ölçek ve tartı cins birliği ile birlikte faizin illetidir.”²²

1.1.1.1.Cins ve Kadr Vasıflarının Beraberce Bulunması

Hanefilere ve Hanbelîlere göre, “*cins ve kadr (ölçü)*” vasıflarının beraberce bulunması fazlalık faizinin illetidir. “*Kadr*”, “*tartı ve ölçek*” tir. Cinsle beraber tartı veya ölçek bulunursa fazlalık faizi (ribe’l-fadl) gerçekleşir ve hem fazlalık hem de veresiye alış veriş haram olur. Ölçek ve tartının bulunmaması veya cinsin farklı olması durumunda ise fazlalık faizi (ribe’l-fadl) gerçekleşmez.²³

Her tartılan ve ölçekle satılan malların kendi cinsiyle alış verişinde bedellerden birinde bir fazlalığın bulunması halinde fazlalık faizi (ribe’l-fadl) gerçekleşir. Buna göre alçı ile alçı, buğday ile buğday gibi, gıda olsun olmasın; altınla altın, demirle demir, şekerle şeker gibi semen olsun olmasın, *ölçek ve tartıyla* alınıp satılan her malın kendi cinsiyle alış verişinde iki bedelin de eşit olması gerekir. Bedellerden birindeki bir fazlalık durumunda fazlalık faizi (ribe’l-fadl) gerçekleşir.²⁴

²² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2:109; Hınn, *İslâm Hukukunda Yöntem Tartışmaları*, 358.

²³ Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî Cessâs, *el-Füsûl fi'l-Usûl* (Lahor-Pakistan: Mektebetü'l-İlmiyye Yayınları, 1981), 133; Kâsânî, *el-Bedâi'*, 5:183, 185; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 5:275-279; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 4:26-27, 29-30; Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 207; İbn Müflih, *el-Mübdî' fi Şerhi'l-Muğni*, 4:128; İbn Nuceym, *el-Bahru'r-Râik*, 6:139-140; Buhûti, *Keşşâfü'l-Ginâ'*, 3:251; İbn Âbidîn, *Reddül-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr Haşiyetü İbn Âbidîn* (Beyrut: Daru'l-Hayai't-Turâsi'l-Arabî Yayınları, 1987), 4:178-179.

²⁴ Senhûrî, *Masâdiru'l-Hakk* 3:187.

Hanefiler, “uzunluk ölçü birimi (mezrûât) ve aded (ma’dûdât) ile satılan mallarda ise fazlalık faizi (ribe’l-fadl) tahakkuk etmez sadece veresiye faizi (ribe’n-nesâ) cereyan eder. Zira bir avuç buğday, elma, nar ve elbise gibi metre ve sayı ile satılan malların birbirine eşit olup olmadıklarının tespiti mümkün değildir. Çünkü eşitlik ancak şer’î ölçü (mi’yâr) olan tartı ve ölçek ile bilinir. Aded ve uzunluk ölçü birimi ise şer’î ölçü değildir. Şer’î ölçü olmayınca eşitlik sağlanamaz. Eşitlik sağlanamayınca eşitsizlik sözkonusu edilemez ve fazlalık da şer’an gerçekleşmez. Bunun içinde uzunluk ölçü birimi ve aded ile satılan mallar faize tâbî mallar değildir. Ayrıca aded ve uzunluk ölçü birimiyle satılan malların telef veya gasp edilme durumunda da misli değil kıymeti ödenir. Çünkü bunların misli yoktur. Zira bir malın misli, şer’î ölçü ile bilinir. Bunlarda ise şer’î ölçü yoktur”²⁵ diyerek mezrûât ve ma’dûdât’ı fazlalık faizi dışında tutarlar. Buna göre tartı ve ölçekle satılmadığından 5 metre Bursa kumaşının peşin olarak 7 metre Bursa kumaşıyla satışının, 5 yumurtanın peşin olarak 7 yumurtayla satışının faiz olmayacağı ancak veresiye satışının faiz olacağı belirtilmektedir.²⁶

Ancak günümüzde gelişen sanayileşme sayesinde uzunluk ölçü birimi ve aded ile satılan malların standart hale gelerek misli mal oldukları ve ölçü birimlerinin örfi bir konu olmaları²⁷ nedeniyle malların satışında aded (ma’dûdât) ve uzunluk ölçü biriminin (mezrûât) şer’î ölçü olarak kabul edilmeleri gerektiği²⁸ göz önüne alındığında mezrûât ve ma’dûdât ile işlem gören mallarında fazlalık faizi kapsamında değerlendirilmesi ve böylece 5 metre Bursa

²⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 12:117-119; Kâsânî, *el-Bedâi’*, 5:183; Merginânî, *el-Hidaye*, 5:279; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 206; İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadîr*, 5:274,278; İbn Âbidîn, *Reddü’l- Muhtâr*, 4:177,180.

²⁶ Bilmen, *İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, 6:105.

²⁷ İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadîr*, 5:283; Mustafa Kelebek, *İslam Borçlar Hukuku ve Ebu Yusuf’un Öncelikleri*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2014), 87.

²⁸ İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadîr*, 5:283; Ahmed Hasan Ahmed Hasenî, *Tedavvürü’n-Nükûd fî Dav’i’s-Şer’iati’l-İslâmî* (Cidde: Daru’l-Medenî Yayınları, 1989), 135; Hamûd, *Tadvîru’l-A’mâlî’l-Masrifîyye*, 178.

kumaşının peşin olarak 7 metre Bursa kumaşıyla, 5 yumurtanın peşin olarak 7 yumurtayla satışında faizin gerçekleştiğinin kabul edilmesi gerekmektedir.

1.1.1.2.Cins ve Kadr Vasıflarından Yalnız Birinin Bulunması

Hanefilere ve Hanbelilere göre, “*cins ve kadr*” illetinden sadece birisinin bulunması da veresiye faizinin (*ribe'n-nesâ*) illetidir ki bu da yalnız “*cins*”, “*tartı*” veya “*ölçek*” tir. Bunlardan sadece birinin bulunmasıyla da veresiye faizi (*ribe'n-nesâ*) gerçekleşir ve fazlalık helal, veresiye ise haram olur.²⁹ Bu duruma göre veresiye faizi şu iki halde gerçekleşir:

a) *Cins birliği olmaksızın her iki bedelin de ölçülen veya tartılan mal olması hali.* Bu durumda tartı ve ölçüyle alınıp satılan malların; buğday ile buğday, buğday ile arpa, alçı ile alçı, alçı ile kireç; altın ile altın, altın ile gümüş, demir ile demir, demir ile bakır gibi kendi cinsiyi veya farklı cinslerle veresiye alış veriş caiz değildir. Ancak peşin alış verişleri caizdir. Bu kaideye göre demir, bakır, şeker ve pamuk gibi tartılanların altın ve gümüş ile veresiye alış verişinin caiz olmaması gerekir.³⁰ Fakat Hanefiler tartılanları; altın ve gümüş gibi miskâlle (hassas tartı ile) tartılanlar ve demir, bakır, şeker, pamuk, yağ ve sirke gibi “*kabbân*” (kantarı) ile tartılanlar diye ikiye ayırarak, demir, şeker ve pamuk gibi *kabbân* ile tartılanların, altın ve gümüş gibi miskâlle tartılanlarla veresiye alış verişinin caiz olduğunu söylemişlerdir. Böylece altın ve gümüş paralar ile demir, bakır, pamuk gibi diğer tartılan malların arasında sureten, manen ve hükmen bir farkın olduğunu, aralarında “*tartı*” birliğinin de bulunmadığını bu nedenle de bu malların veresiye alım satımının icma ile caiz olduğunu ve aralarında herhangi bir faizin cereyan etmeyeceğini belirtirler.³¹

²⁹ Kâsânî, *el-Bedâi'*, 5:183; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 5:279; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 4:29-30; İbn Müflih, *el-Mübdî' fî Şerhi'l-Muğni*, 4:148; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-Râik*, 6:139; Buhûti, *Keşşâfü'l-Gınâ'*, 3:263-264; İbn Âbidin, *Reddü'l-Muhtâr*, 4:179.

³⁰ Senhûri, *Masâdiru'l-Hakk*, 3:190.

³¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 12:121; Kâsânî, *el-Bedâi'*, 5:186; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-*

b) Ölçülen ve tartılan mal olmayıp sadece cins birliği bulunan malların veresiye satılması hali. Ölçek ve tartı ile satışı yapılmayan mallarda “cins birliği” tek başına veresiye faizinin (ribe'n-nesâ) illetidir. Buna göre de hayvan ile hayvanın, nar ile narın, kumaş ile kumaşın veresiye alış veriş caiz değildir. Ancak peşin olması durumunda caizdir. Uzunluk ölçü birimi ve adet ile satılan malların kendi cinsiyle veresiye satışı ise caiz değildir. Çünkü “cins birliği” tek başına veresiyeyi haram kılar. Bu nedenle de kumaşla kumaşın, elbiseyle elbisenin, hayvanla hayvanın, cevizle cevizin, elmayla elmanın, yumurtayla yumurtanın, felsle³² felsin veresiye satışı miktarları eşit dahi olsa, cins birliğinden dolayı caiz değildir. Ancak ceviz ile yumurta, ayva ile elma ve elbise ile hayvan gibi cinsler farklı olursa veresiye caiz olur.³³

1.1.2.Cinsle Beraber Tartı ve Ölçek İletinin Değerlendirilmesi

Hanefî ve Hanbelîlerin “faiz illeti “cinsle beraber tartı ve ölçek” tir. Bu sebeple ölçek veya tartıyla alınıp satılan tüm mallarda faiz cereyan eder. Uzunluk ölçü birimi ve aded (tane) ile satılan mallarda ise fazlalık faizi (ribe'l-fadl) gerçekleşmez. Zira “tartı ve ölçek” ile satılmadığından bu mallar arasında eşitlik sağlanamaz, şeklindeki görüşleri tenkite uğramıştır. Mesela, İbn Hazm (ö.456/1063) öncelikle Hanefîlerin “tartı da böyledir” sözünü eleştirerek: “Bu lafız kesinlikle Hz. Peygamberden bir söz değildir. Übade b. es-Sâmit hadisi, bu söz: “Altınla altın, gümüşle gümüş tartısı tartısına helaldir” şeklinde açıklar. Hz. Peygamberin maksadı da budur”³⁴ der. Nevevî

Kadîr, 5:281.

³² Altın ve gümüş dışındaki madeni paralara denir. (Kamil Miras, *Sahîhi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1980), 5:74).

³³ Serahsî, *el-Mebsût*, 12:122; Kâsânî, *el-Bedâi'*, 5:187; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 5:279, 286; İbn Âbidîn, *Reddül-Muhtâr*, 4:179; Bilmen, *İstilahatı Fikhiyye Kamusu*, 6:105.

³⁴ İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-Âsâr* (Beirut: Daru'l-Fikir Yayınları, ts.), 7:419.

(ö.677/1277) ise “Tartı da böyledir” ifadesinin, Ebu Saïd el-Hudri’nin sözü olduğunu belirtir.³⁵

Mâverdî (ö.450/1058) ve İbn Hazm malların alım satımının yapıldığı ölçü birimlerinin zamana ve beldeye göre değişiklikler gösterebildiğinden “tartılır ve ölçülür” olma özelliğinin mallar için ayrılmaz (lazımî) bir vasıf olmayıp, bilakis geçici bir özellik olduğunu, bütün eşyaların Rasulullah zamanında nasıl satıldığını bilmenin de imkânsız olduğunu bu nedenle “tartı ve ölçek” illetinin istikrarlı ve standart olmadığından hatalı olduğunu³⁶ belirtirler.

Yine Mâverdî, İbn Kudâme (ö.620/1223), Nevevî ve İbn Teymiyye (ö.728/1327): “Altın ve gümüş ile demir gibi diğer tartılanların veresiye alış veriş icma ile caizdir. Şayet “tartılır olma vasfı” illet olsaydı demir, bakır ve pamuk gibi tartı ile işlem gören malların altın ve gümüşle veresiye alış veriş caiz olmazdı. Çünkü veresiyenin haram olması için faizin iki illetinden birinin bulunması yeterli olur”³⁷ diyerek “tartılır olma vasfının” illet olmasının hatalı olduğunu söylerler. Aynı şekilde altın ve gümüş “miskal” ile demir, şeker ve yağ ise “kabban” ile tartılır şeklindeki ayırım nedeniyle tartılır olma vasfı karışık ve çelişkili görülmüş ve tartı ile işlem görmediğinden bugünkü kağıt paraları kapsamayacağı böylece kağıt paralarda faiz cereyan etmemesi gibi bir sonuç doğuracağı için de “tartılır olma” vasfının illet olamayacağı³⁸ ileri sürülmüştür.

³⁵ Nevevî, *Kitabu'l-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb* (Cidde: Mektebetü'l-İrşad Yayınları, ts.), 9:491; Ömer b. Abdülaziz el-Metruk, *er-Riba ve'l-Muamelât el-Masrifiyye* (Riyad: Dâru'l-Asıme Yayınları, h1414), 99.

³⁶ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7:423-424; Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye Yayınları, 1994), 5:87-89; Muhammed Ebu Zehrâ, *Buhûs fi'r-Riba* (Kahire: Daru'l-Fikr Yayınları, ts.), 70; Metruk, *er-Riba ve'l-Muamelât*, 104.

³⁷ Mâverdî, *el-Hâvî*, 5:91; Nevevî, *el-Mecmu'*, 9:491; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4:27; İbn Teymiyye, *Mecmu'u Fetâvâ* (Riyad: Dâru Âlimu'l- Kütüp Yayınları, 1991), 29:471-472.

³⁸ Hamûd, *Tadvîru'l-A'mâlî'l-Masrifiyye*, 169; Ebu Zehrâ, *Buhûs fi'r-Riba*, 70; Refik Yunus el- Mısri, *el-Camiu fi Usuli'r-Riba* (Beyrut: Daru'l-Kalem, 1991), 110-111; Metruk, *er-Riba ve'l-Muamelât*, 104-105; Abdulaziz Bayındır, *Ticaret ve Faiz* (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2016), 93; Özsoy, *Faiz ve Problemleri*, 114.

Tartı ve ölçek illetinin, aded ve uzunluk ölçü birimini içine almaması nedeniyle, uzunluk ölçü birimi ve aded ile satılan malların faize tâbî mallar kapsamında değerlendirilmemesinin kusurlu olduğu ve bu durumun 1 metre kumaşın 2 metre kumaşla alım satımında faiz tahakkuk etmeyeceği sonucunu doğuracağı ifade edilerek³⁹ eleştirilmiştir.

Tartılır ve ölçülür olma vasfının illet kabul edilmesi anlayışına getirilen eleştiriler aslında Hanefilerin maksatlarının tam anlaşılmasından kaynaklanan şekli itirazlardır. Esasen Hanefilerin yaklaşımı hadislerin maksadını gerçekleştirmektedir. Zira hadisler “mislen bi mislin” ifadesiyle aynı cins malların mübadelesinde bedellerin birbirine eşit yani denk olmasını istemektedir. Mallar arasındaki denklik ise ancak ölçü birimleri ile tesbit edilebilir. Hanefilerin, uzunluk ölçü birimi ve aded ile satılan malların birbirine eşit olup olmadıklarının tespiti mümkün değildir ve bunlar arasında eşitlik sağlanamaz. Zira bunların misli yoktur. Eşitliği ancak “tartı ve ölçek” sağlar⁴⁰ demeleri o günkü vakıayı anlatmaktadır. Çünkü o devirde uzunluk ölçü birimi ve aded hesabıyla satılan mallar kıyemî mallar durumundadır. Mesela, elbise ve kumaşlar elde dokunarak imal edilmektedir. Bunların her birinin değerleri farklı olabildiğinden aralarında eşitlik sağlanamaz. Öyleyse “tartı ve ölçek” ifadelerine takılıp kalınmamalıdır. Asıl maksat eşitliği sağlamaktır. Hanefiler bu eşitliği gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Böylece Hanefilere göre, üretim teknolojisinin gelişerek malların standart hale gelmesiyle aded hesabıyla ve uzunluk ölçü birimiyle satılan mallarda misli mal konumuna geldiklerinden onlar arasında da eşitlik olup olmadığı artık tesbit edilebildiğinden bu mallarda üzerinde faizin cereyan edeceği mallar durumundadır. Çünkü Serahsînin (ö.483/1090) ifa-

³⁹ Hamûd, *Tadvîru'l-A'mâli'l-Masrifîyye*, 177-178; Mısrî, *el-Camiu fi Usuli'r-Riba*, 72; Süleyman Uludağ, *İslâm'da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1988), 103.

⁴⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 12:117-119; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 5:278; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 4:180.

desiyle Hanefî fakihler “eşit olup olmadıklarının tesbiti mümkün olan mallarda faiz cereyan eder”⁴¹ derler.

Ayrıca malların ölçü birimlerinin zamanla değiştiği bu nedenle Hanefilerin görüşlerinin zayıf olduğu iddiası da geçersizdir. Çünkü Ebu Yusuf (ö.182/798) malların ölçüğü konusunda “örfe itibar edileceğini, çünkü nass’ın o zamanki âdete göre varit olduğunu”⁴² söylemiştir. Buna göre mallar hangi ölçü birimiyle satılırsa satılsın aralarında eşitliği tesbit edebiliyorsak o mallar faize tabî (ribevî) mal konumundadır.

Hanefî fikhında “tartı ve ölçek” kavramı tüm mislî malları kapsayacak şekilde geliştirildiği görülmektedir.⁴³ Bunun sonucu olarak da ilerleyen süreçte misli mal olarak değerlendirilen uzunluk ve aded ile satışa konu olan malların da mübadelesinde faiz illetinin gerçekleşebileceği ortaya çıkmaktadır. Çünkü günümüz gelişen üretim anlayışının ortaya koyduğu tüm ürünlerin standardize edilebildiğinden bu ürünlerin tamamı mislî mallar kapsamına girebilmektedir. Bu nedenle de bu kavramın ulaştığı son aşamada ister ölçek ve tartı ile isterse uzunluk ve aded ölçü birimleriyle olsun aralarında eşitliği sağlayabileceğimiz tüm ürünler faize tabî (ribevî) mal kapsamına girmektedir.⁴⁴

Hanefilerin paralar konusunda eleştirilmeside zordur. Çünkü ilk devir Hanefî fakihleri mübadele aracı olarak altın ve gümüşten üretilmiş paraların, değer ölçüsü olarak kullanılması nedeniyle bizzatîhi özünde para olma vasfını taşıyan altın ve gümüşün tartıyla işlem görmesi nedeniyle “tartılır olma” özelliğinin faiz illeti olabileceğini öngörmüşlerdir. Para olma vasfının öne çıkmaması yani ıstılahî boyutta bir para olmaması nedeniyle “semeniyetin” altın ve gümüşte illet olması üzerinde durmamışlardır. Ancak zamanla altın ve

⁴¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 12:117.

⁴² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 5:283; Kelebek, *İslam Borçlar Hukuku ve Ebu Yusuf'un Öncelikleri*, 87.

⁴³ Cessâs, *el-Füsûl fi'l-Usûl*, 132-145.

⁴⁴ İsmail Özsoy, “Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz”, *Fıkhi Açıdan Finans ve Altın İşlemleri, Tartışmalı İlmî Toplantı (Konya, 27-28 Nisan 2012)*, 77.

gümüşün dışındaki nesnelere izafi kıymet verilmek suretiyle mübadele aracı olarak piyasaya sürülmesi başta İmam Muhammed (ö.189/805) olmak üzere bazı Hanefî fakikleri tarafından paraların mübadelesinde “para olma vasfının” faiz iletisi olarak kabul edildiği söylenebilir.⁴⁵ İmam Muhammed’le başlayan bu çizgi Cessâs (ö.370/981), Serahsî ve Semerkant ve Buhara âlimleri gibi diğer müteahhirin fakihlerle devam etmiştir.⁴⁶

Hanefilere göre ulaşılan nokta, eşyanın değer birimi ve mübadele aracı olarak para olma özelliği taşıyan tedavüldeki her nesne bu unsurları taşıdığı sürece paradır ve mübadelelerinde faiz söz konusudur. Zira Cessâs’ın “semen olan dirhem ve dinarların dışındakilerde faizin iletisi tartı ve ölçektir”⁴⁷ sözüne göre önceki dönemlerde de Hanefilerin, para olarak tedavüldeki altın ve gümüşün “semeniyet” özelliğini faiz iletisi kabul ettiklerini söylemek mümkündür.

1.2.Para Olma Özelliğinin Hâkim Unsur Olması (Gâlibiyetü’s-Semeniyye)

Şâfiîler ve Mâlikîler Übâde b. es-Sâmit’in rivayet ettiği, hadiste⁴⁸ zikredilen “...altınla altın, gümüşle gümüş... ancak misli misline peşin satılır. Her kim ziyade verir veya alırsa muhakkak riba yapmıştır” ifadelerinden hareketle faizin iletisini tespit etmişlerdir.⁴⁹

Buna göre Şâfiî mezhebinde altın ve gümüşte faizin iletisi “es-semeniyyetü’l-ğâlibe” yani *para olma vasfının hâkim unsur olmasıdır (cinsül esmân ğâliben)*. Bir başka deyişle “semen olma özelliği altın ve gümüşün cevherinde yani özünde vardır”. Bu illet altın ve gümüşün külçesi, işlenmiş, süs ve ziynet olarak kullanılanı ile bunlardan basılan tüm paraları kapsar. Zira altın ve gümüş her şeyin semeniyyetidir. Bunun için hiç bir şey onlara kıyas edilmez. Şâfiîler faiz illetindeki “ğâliben” yani “çoğunlukla” ifadesinin tedavüldeki felseleri faiz

⁴⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 14:25; Kâsânî, *el-Bedâi’*, 5:185; İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadîr*, 5:287-288; İbn Âbidîn, *Reddü’l-Muhtâr*, 4:180.

⁴⁶ Hasenî, *Tedavvürü’n-Nükûd*, 135.

⁴⁷ Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân* (Beyrut: Daru’l-Kitâbi’l-Arabî Yayınları, 1986), 1:465.

⁴⁸ Müslim, *Müsâkat*:80; Dârimî, *Buyû’*:41.

⁴⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 2:107; Nevevî, *el-Mecmu’*, 9:489.

illetinin dışında bırakmak için kullanıldığını belirterek tedavülde olsa bile felslerde faiz cereyan etmez derler.⁵⁰ Çünkü felslerde ekse-riyetle semen olma özelliği mevcut değildir. Nevevî bu nedenle de felslerde faizin cereyan ettiğini söyleyen bazı Horasanlıların görüşle-rinin şaz olduğunu söylemiştir.⁵¹

Şâfilere göre altın ve gümüşün dışındaki demir, bakır, kalay, pamuk, yün, keten gibi diğer tartılanlarda da faiz cereyan etmez. Çünkü onlar semen değildir. Bu sebeple bunların bazısını bazısıyla fazla ve veresiye olarak değiştirmek caizdir. Şayet illet diğer tartılan-lara da geçseydi altın ve gümüşle bunların veresiyesi caiz olmazdı. Halbuki altın ve gümüş ile diğer tartılanların veresiyesi caizdir. Çünkü altın ve gümüş semendir, diğerleri ise semen değildir.⁵²

Mâlikî mezhebinde meşhur olan görüşe göre faizin illeti “*ğalebetü's-semeniyye*” yani *para olma özelliğinin hâkim unsur olma-sıdır*. Buna göre faiz yalnız altın ve gümüşte cereyan eder. Çünkü altın ve gümüş semenlerin esası ve tüketim maddelerinin değer öl-çüsüdür. Altın ve gümüşün dışındakilerde ise bu özellik mevcut değildir.⁵³

Faiz illetinin, para olma özelliğinin hakim unsur (Gâlibiyye-tü's-Semeniyye) olarak tespiti, bazı çelişkiler sebebiyle tenkide uğ-ramıştır. Mesela İbn Hazm: “Altı sınıf eşyanın dördü yeniyor, ikisi ise semendir diyerek, yenilenlerin üzerine tüm yenilenleri kıyas ya-pıyorlar fakat iki semenin üzerine hiç bir şeyi kıyas yapmıyorlar. Ebu Hanîfe (ö.150/767) gibi tüm tartılanları veya tüm madeni olan-ları kıyas yapabiliriniz. Çünkü dört eşyada zaten kıyas yaptınız.

⁵⁰ Ebu Abdullah Muhammed b. İdris Şâfiî, *el-Ümm* (Beyrut: Daru'l-Fikir Yayınları, 1990), 3:15, 33; Mâverdi, *el-Hâvî*, 5:91; Nevevî, *el-Mecmu'*, 9:493; Ebu Zekeriya Muhyiddin b. Şeref Nevevî, *Ravdatü't-Tâlibîn* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 3:42; Muhammed el-Hatib Şirbîni, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Mağrifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc* (Beyrut: Dârü'l-Fikir Yayınları, ts.), 2:25.

⁵¹ Nevevî, *el-Mecmu'*, 9:493; Nevevî, *Ravdatü't-Tâlibîn*, 3:42.

⁵² Nevevî, *el-Mecmu'*, 9:489-501; Nevevî, *Ravdatü't-Tâlibîn*, 3:42; Muhammed b. Ali b. Muhammed Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ehbâr min Ahadîsi Seyyidi'l-Ehyâr* (Mısır: Mustafa Babü'l-Halebî Yayınları, ts.), 5:220.

⁵³ İbn Rüşd, *Mukaddimât İbn Rüşd* (Beyrut: Daru'l-Fikir Yayınları, ts.), 3:49-50; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2:108; Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah Ali el Haraşî, *Hâşiye alâ Muhtasari Seydi Halîl* (Beyrut: Dârü's-Sadr Yayınları, ts.), 5:56.

Kıyas yapacaksan hepsinde yaparsın, yapmayacaksan hiç birinde yapmazsın. Ayrıca semeni altın ve gümüş ile sınırlamayı neye dayandırıyorsunuz, bunun hakkında bir nass olmadığı gibi hiç bir İslâm âliminin bir sözü de yok”⁵⁴ diyerek bazı yerde kıyas yapılıp bazı yerde kıyas yapılmaması dolayısıyla bu illet anlayışının tutarlı olmadığını belirtir.

Aynı şekilde, para olma vasfının (semeniyet) sadece altın ve gümüşe has kılınıp bu vasfın semen olan diğer paralara geçmeyeceği görüşü çelişkili bulunmuştur. Çünkü altın ve gümüşte illet “semen oluşturmaya” deniyor sonra da semen olan Horasan felslerinde faiz yoktur denilip semen olmayan altın ve gümüş çeşitlerinde faiz olduğu⁵⁵ söyleniyor. Böylece hem kıyas kabul edilmiş hem de kıyas yapılmamıştır. Halbuki bir malda faiz illeti bulmak demek, aynı illete sahip diğer mallarda da aynı hükmü uygulamak demektir. Eğer böyle yapılmayacaksa esasen para olma vasfı nass ile bilinen altın ve gümüş için illet tespit etmeye ihtiyaç kalmaz. Nitekim Şâfiiler zekât konusunda, para olarak revaç bulması veya ticaret metâi haline gelmesi durumunda felslerden de zekât verilmesi gerektiği fikrine katılıyorlar. Bu da onların felslerdeki para olma hususiyetini benimsediklerini gösterir. Görüldüğü gibi bu illet tespiti, “illetteki” maksadı yerine getirmemektedir.⁵⁶

Para olma vasfının yalnızca altın ve gümüşte bulunduğu bu sebeple semen olan felslerde faizin gerçekleşmediği iddiası geçersizdir. Çünkü semen olmayan altın çeşitlerinde faizin cereyan ettiği kabul edildiği halde semen olan fels ve kağıt paralarda faizin cereyan ettiği kabul edilmemektedir. Bu durumda günümüzde kağıt para, bütün faizli işlemlerin üzerinde cereyan ettiği bir vasıta durumuna gelecektir ki, bunun da İslâm’ın faiz anlayışıyla bağdaştıramayacağı ortadadır.⁵⁷

⁵⁴ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7:415.

⁵⁵ Nevevî, *el-Mecmu'*, 9:491.

⁵⁶ Hamûd, *Tadvîru'l-A'mâlî'l-Masrifiyye*, 171; Özsoy, *Faiz ve Problemleri*, 115.

⁵⁷ Metruk, *er-Riba ve'l-Muamelât*, 107.

Para olma vasfının yalnızca altın ve gümüşe has kılınması, bir nassa dayanmadığı gibi vâkıya da mutabık değildir. Altın ve gümüşün ebediyyen para olduğu iddiası da, bu görüşün ileri sürüldüğü dönemden çok önce yerleşmiş bulunan teâmüle dayansa gerekir. Zira altın ve gümüşün, abluka hali, açlık ve kuraklık gibi bazı zaruret hallerinde sahiplerine fayda vermediği olur. Hatta fazla üretim sebebiyle gümüş, zamanımızda oldukça ucuzlamış, eşya yapımı ve sanayide yaygın bir şekilde kullanılır hale gelerek para vasfını büyük ölçüde kaybetmiştir.⁵⁸

1.3.Mutlak Para Olma (Mutlakü's-Semeniyye) Özelliği

Malikîlerden rivayet edilen bir görüşe göre altın ve gümüşte faizin illeti “*Mutlaku's-Semeniyye*” yani *mutlak para olma özelliğidir*. Buna göre felslerde faiz cereyan eder. İmam Mâlik (ö.179/795) de eşyaya semen oldukları için felsleri aynen dirhem gibi kabul eder.⁵⁹ Bu görüş Malikîlerde fazla meşhur olmamış ama “*el-Müdevvenetü'l-Kübra*” isimli eserde belirtilen, İmam Mâlik'in “*Eğer insanlar, basılı olup belli bir değeri temsil eden deri parçalarını kendi aralarında para gibi dolaştıracak olsalardı o paralarla altın veya gümüş alırken bir anlık gecikmeyi bile mekruh sayardım*”⁶⁰ sözü faiz illetinin “*semeniyyet*” olarak kabul edildiğini göstermektedir.⁶¹ Bu görüşe göre; bir felsi iki felse satmak caiz değildir. Çünkü felsler aded bakımından dinarlar ve dirhemler gibidir. Bu nedenle bir felsi iki felse peşin veya veresiye değiştirmek uygun değildir. Felslerle altın, gümüş veya dinarları değiştirirken küçük bir gecikme de caiz değildir.

Malikîlerden Leys b. Sa'd'ın (ö.175/791), Rebia (ö.136/753) ve Yahya b. Saîd'den (ö.143/760) naklettiği: “Felsi felsle değiştirir-

⁵⁸ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *İslâm Hukuk Felsefesi*, trc. Vecdi Akyüz, Mehmet Erdoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 256; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 2:215; Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 103; Özsoy, *Faiz ve Problemleri*, 113.

⁵⁹ Muhammed b. Ahmed el-Ensari Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâm'l-Kur'an* (Beyrut: Daru'l-Marifet Yayınları, 1972), 3:351; Haraşî, *Hâşiye alâ Muhtasari Seydî Halîl*, 5:56.

⁶⁰ Abdisselam b. Said Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ* (Beyrut: Daru'l-Fikir Yayınları, ts.), 3:90-91.

⁶¹ Hamûd, *Tadvîru'l-A'mâli'l-Masrifiyye*,173; Hasenî, *Tedavvürü'n-Nükûd*, 136.

ken fazlalık veya gecikme mekruhtur. Çünkü artık o, dinar ve dirhemler gibi basılı para olmuştur” sözü ve Yezid b. Ebî Habîb ve Ubeydullah b. Ebî Cafer'den naklettiği: “Hocalarımızın hepsi fels verilip dinar ve dirhem alınmasını mekruh sayarlardı. Elden ele peşin olursa o başka” sözü ile Yahyâ b. Eyyûb’un Yahyâ b. Saîd’den naklettiği: “Dirhemle felsi değiştirdiyse tamamını almadan ayrılma” sözü⁶² Malikilerin “semaniyyet” görüşünü kabul ettiklerini göstermektedir.

Hanbelî mezhebinde rivayet edilen ikinci bir görüşe göre de hadiste zikredilen altın ve gümüşte faizin illeti “semaniyyettir” yani mutlak para olma vasfıdır. Ahmed b. Hanbel’den (ö.241/855) nakledilen “Geçerli felsler ile gümüşün satışında bedellerin peşin olması şarttır. Çünkü felsler semenlere benzer. Bu nedenle bu satış; iki semenin alış verişidir”⁶³ rivayeti ile İbn Kudâme’nin ekonomik hayat para ile devam ettiği için faizin illeti “semaniyyettir”⁶⁴ ifadesi bu görüşü desteklemektedir.

Hanbelîlerden İbn Teymiyye ve İbn Kayyım el-Cevziyye (ö.751/1350) faiz illetinin “semaniyyet” olduğunu kabul ederler ve İbn Teymiyye bunu şöyle açıklar: “Altın ve gümüş parada faizin cereyan etmesinin en açık illeti, “tartı” değil “semaniyyettir.” Çünkü alimlerin çoğu demir, bakır, pamuk ve keten gibi tartı ile satılan mallarda fazlalığın haram olmadığını söylerler. Yine altın ve gümüş paralarla tartı ile satılan malların veresiye alış verişinin caiz olduğuna alimlerin ittifak etmesi de “semaniyyet” görüşüne delâlet eder. Şayet “tartı” illet olsaydı bu alış veriş; tartıyla alınıp satılan iki malın birbiriyle veresiye satılması demek olurdu ki o takdirde bu alış verişin de caiz olmaması gerekirdi. Bu nedenle “semaniyyet” ile illetlendirmek uygun bir illettir. Çünkü semenlerden maksat malların değer ölçüsü oluşu ve onlarla malların miktarlarını bilmeye ulaşılma-

⁶² Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, 3:91.

⁶³ İbn Teymiyye, *Mecmu'u Fetâvâ*, 29: 459.

⁶⁴ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 4: 27; İbn Müflih, *el-Mübdî' fi Şerhi'l-Muğni*, 4: 129.

sıdır. Yoksa maksat onların bizzat kendisinden faydalanmak değildir”.⁶⁵

Hanefî Mezhebinde İmam Muhammed ve Müteahhirûn Hanefî alimleri de faizin illetinin “*semeniyyet*” olduğu görüşündedir. Bu nedenle İmam Muhammed’e göre; felsler revaçta oldukları zaman dinar ve dirhemler gibi semendirler. Bunlar semen olarak kaldıkları sürece de tayin ile taayyün etmezler. Şu halde bir felsin iki felse satışı, aynen bir dirhemini iki dirheme satışı gibi olduğundan caiz değildir.⁶⁶ Yine Hanefilerden Cessâs’ın “fazlalığın haram olmasının şartı, semen olan dirhem ve dinarların dışındakilerde ölçü ve tartıdır” sözünden onun da, paralarda faiz illetini “*semeniyyet*” olarak kabul ettiğini⁶⁷ anlıyoruz.

Ayrıca Buhara ve semerkant Hanefî alimleri de faiz illetinin “*semeniyyet*” olduğu düşüncesindedirler. Çünkü onlar; katışık maddesi gümüşten çok olan Buhârâ’nın en kıymetli parası adâli ve gatârife nakitlerinin kendi cinsiyle fazla olarak satışına fetva vermediler. Bunun sebebini de: “Memleketimizde malların en değerlisi adâli ve gatârife nakitleridir. Bunlarda fazlalık mübah kılınırsa riba kapısı açılmış olacaktır” diyerek açıkladılar. Hanefî alimi Ebû Bekir Muhammed İbn Fazl el-Buhârî de: “Gatârife⁶⁸ felsleri bizim en kıymetli paramızdır. Başka yerlerin gümüş paraları derecesindedir. Gümüş dirhem gibi bununla eşya ve mallara kıymet takdir edilir, mehir tâyin olunur ve kıymetli her şey alınır. Biz kendi paramızı biliriz ve ona itibar ederiz”⁶⁹ sözüyle felslerin de dirhemler gibi para olduğunu belirterek “*semeniyyet*” görüşüne itibar eder.

Şafîî Mezhebinde de faiz illetinin “mutlak *semeniyyet*” olduğu yönünde bir görüş vardır. Buna göre altın ve gümüş gibi felslerde de

⁶⁵ İbn Teymiyye, *Mecmu’u Fetâvâ*, 29: 471.

⁶⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 14: 25; İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadir*, 5: 287-288; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 207; İbn Âbidîn, *Reddül-Muhtâr*, 4:180.

⁶⁷ Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 1: 465.

⁶⁸ Gatârife; Hârûn Reşid zamanında Horasan emîri olan Gıtrif İbn-i Atâ el-Kindî’nin adına nisbet olunan, Buhârâ’nın en kıymetli parasıdır (Miras, *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, 5: 103).

⁶⁹ Miras, *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, 5:75,104.

riba cereyan eder.⁷⁰ Gazzâlî'nin (ö.505/1111) "Altın ve gümüş madde olarak hiç bir fayda sağlamayan birer taş hükmündedirler. Fakat yemek, içmek, giymek, mesken ve diğer ihtiyaçlar bunlarla temin edilir. Ayrıca eşyanın kıymeti bunlarla takdir edilir. Altın, gümüş ve diğer paralar bizâtihi bir amaç taşımazlar, lakin her gaye ve maksada vesiledirler"⁷¹ ifadelerinden onun "mutlak semen" görüşünü kabul ettiğini söyleyebiliriz. Zira o altın ve gümüşün maddesi üzerinde durmayıp, onların semen oluşlarını ön plana çıkarmış ve diğer paraların da bu özelliği taşıyabileceğini belirtmiştir.

İmam Mâlik'in "Deriden dahi olsa insanlar arasında revaç bulan her parada faiz cereyan eder" sözüyle, İbn Teymiyyenin "İnsanların mallarına değer ölçüsü kılındığı için geçerli felslerde semeniyet hükmü galiptir" fetvasını göz önünde bulundurarak, insanlar arasında revaç bulan her parada faizin cereyan edeceğinde⁷² ittifak vardır denebilir.

Ca'ferî alimlerinden Muhammed Cevad Mağniyye'nin (ö.1979): "Ca'ferî fukahası semen ile kağıt parayı değil husûsiyle altın ve gümüşü kast etmektedir. Bunun sebebi, bunların eşyaya fiyat olmalarındır"⁷³ sözleri de bazı Ca'ferî alimlerinin "mutlak semen" görüşünü faiz illeti olarak kabul ettiğini göstermektedir.

Asrımızda Sâmi Hasan Ahmed Hamûd, Refik Yunus el-Mısri, Ahmed Hasan Ahmed el-Hasenî, Vehbe ez-Zühaylî, Ca'ferî alimi Muhammed Cevad Mağniyye, Muhammed Takî el-Osmânî, Kâmil Miras, Ömer Nasuhi Bilmen, Hayreddin Karaman, Mehmet Erkal, Hamdi Döndüren, İsmail Özsoy, Abdülaziz Bayındır ve bunlar gibi daha bir çok araştırmacı, semen olma özelliğinin sadece altın ve gümüşe has olmadığını bu sebeple kağıt para gibi eşyaya fiyat ve

⁷⁰ Nevevî, *el-Mecmu'*, 9:493; Hasenî, *Tedavvürü'n-Nükûd*, 137; Abdullah Özcan, *el-Ecel fî Akdi'l-Bey'* (Mekke, Ümmül Kura Üniversitesi, 1989), 261.

⁷¹ Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, trc. Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975), 4:172-173; Ebu Şehbe, *Hulûlün Li Müşkileti'r-Riba* (Kahire: Mektebetü's-Sünne Yayınları, 1989), 24-25.

⁷² Ahmed b. Yahya b. Cabir Belâzurî, *Futûhu'l-Buldan* (Beyrut: Müessesetü'l-Maârif Yayınları, 1987), 659; Hasenî, *Tedavvürü'n-Nükûd*, 139, 469; Mısri, *el-Camiu fî Usuli'r-Riba*, 113.

⁷³ Özsoy, *Faiz ve Problemleri*, 124.

değer ölçüsü olma özelliğini taşıyan her çeşit mübadele vasıtasının hukuki olarak para kapsamına alınmasını sağlayan “mutlak semenlik” görüşünün faiz illeti olarak kabul edilmesi gerektiğini, aksi halde günümüzde faiz kapısının açılıp paralarda zekat kapısının kapanacağını belirtmişler ve bu nedenle de “mutlak semenlik” görüşünün İslâm’ın faiz anlayışına daha uygun olduğunu⁷⁴ söylemişlerdir.

Ayrıca İslâm Fıkıh Akademisi Meclisi 1985 yılında aldığı 6 no.lu kararıyla bu görüşü destekleyerek şöyle der: “Fakihlerin en sahih görüşüne göre altın ve gümüşte faizin cereyan etmesinin illeti “mutlak semen” olmasıdır. Semen olma özelliği sadece altın ve gümüşe has değildir. Kağıt paralar altın ve gümüş gibi paradır. Çünkü onlar günümüzde eşyaya değer olmuşlardır. Bu sebeple bunlarda fazlalık (fadl) ve veresiye (nesâ) gibi faizin her çeşidi cereyan eder. Her cins kağıt para farklı cins sayılır”.⁷⁵

İlet olarak “Mutlak semenlik” in kabul edilmesi, ister altın ve gümüş, ister kağıt para olsun, yahut bakır, nikel ve alüminyumdan yapılmış para birimleri şeklinde olsun, eşyaya fiyat ve değer ölçüsü olma özelliğini taşıyan tedavüldeki her çeşit mübadele vasıtasının hukuki olarak para kapsamına alınmasını sağlamasının yanında herhalde Şâri’in maksadına da uygundur. Aksi durumda kağıt para, bütün faizli işlemlerin üzerinde cereyan ettiği ve insanların faizde kaçmak için sıkça başvurdukları bir vasıta durumuna gelecektir.⁷⁶

⁷⁴ Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, 5:72; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1986), 331; Mısıri, *el-Camiu fi Usuli'r-Riba*, 110-111, 134; Hamûd, *Tadvîru'l-A'mâli'l-Masrifîyye*, 169-173-177; Hasenî, *Tedavvürü'n-Nükûd*, 139-469; Metruk, *er-Riba ve'l-Muamelât*, 111; Vehbe Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühü* (Dimeşk: Daru'l-Fıkr Yayınları, 1985), 4:692; Mehmet Erkal, “Madeni Para Banknot ve Kağıt Para Mübadelesinde Faiz”, *Para Faiz ve İslâm* (İstanbul: İlmî Neşriyat, 1987), 179; Muhammed Taki Osmânî, “Ahkâmü Evrâki'n-Nükûd ve'l-Umlât”, (Cidde: *Mecmai'l-Fıkhi'l-İslâmî*, 1987), 3:1701; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 2:215; Özsoy, *Faiz ve Problemleri*, 120-124; Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1993), 392; Hamdi Döndüren, “İslâm'da Para, Kredi Ve Enflasyon İlişkileri”, *Para Faiz ve İslâm* (İstanbul: İlmî Neşriyat, 1987), 188; Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 110.

⁷⁵ Mecelletü Mecmai'l-Fıkhi'l-İslâmî (Cidde: 1987), 3:1893-1894.

⁷⁶ Hamûd, *Tadvîru'l-A'mâli'l-Masrifîyye*, 173,177; Özsoy, *Faiz ve Problemleri*, 115,120.

Bu sebeple altın ve gümüş dışında tedavülde olan madenlerden yapılan paralarla, kağıt paralarda faiz cereyan eder.⁷⁷

1.4. Gıda Maddesi Olma

Şâfiî Mezhebine göre hadislerde zikredilen buğday, arpa, tuz ve hurmada faizin illeti “*cinsle beraber gıda*” dır. Buna göre, tüm gıdalarda faiz cereyan eder. Gıda olmayanlarda ise faiz yoktur.⁷⁸ Şâfiîler faiz illetinin “gıda” oluşuna; Ma’mer b. Abdullah’ın rivayet ettiği: “Ben Rasûlullah’ı “Yiyecek ile yiyecek (taâm ile taâm) misli misline satılır” buyururken işitirdim. O gün bizim yiyeceğimiz arpa idi”⁷⁹ hadisini delil getirirler. Onlara göre hadislerdeki “taâm” (yiyecek) lafzı umumî bir lafız olup yenilen tüm gıdaları kapsar. Übâde b. es-Sâmit’in rivayet ettiği altı eşya hadisinde⁸⁰ ise yiyeceklerden bir kısmı zikredilmiştir. Yalnız “yiyecekten” (taâm) maksat “buğday” dır denemez. Çünkü ayetlerde⁸¹ ve hadislerde⁸² tüm gıdalar için “yiyecek” (taâm) lafzı kullanılmıştır.⁸³

Şâfiîlere göre hadiste zikredilen buğday, arpa, hurma ve tuzun en önemli vasfı “gıda” olmalarıdır. Gıda maddeleri hayatın en önemli ihtiyaçlarıdır. Çünkü canlıların yaşaması gıdaya bağlıdır. Bu sebeple bu mallar üzerinde çarşılarda hile ve karaborsacılığın men edilmesi gerekir. Hadiste, yiyecek maddelerinin hepsini saymak güç olduğundan gıdanın her çeşidinin en üstün ve en önemlileri zikredilmiştir. Gıda ise temel gıda maddeleri yani yemeğe katık olanlar, meyveler, tedavi için kullanılan yiyecekler ve bunların dışındaki diğer tüm gıdalardır derler. Bu sebeple meyve, sebze, baharat, hububat, meyveler, sebzeler, tatlılar, yemeğe katık olan yiyecekler ve

⁷⁷ İbrahim Paçacı, “Altın-Para-Faiz İlişkileri ve Altının Vadeli Satışı”, *Fıkhi Açıdan Finans ve Altın İşlemleri -Tebliğ ve Müzakereler- Tartışmalı İlmi Toplantı*, (Konya, 27-28 Nisan 2012), 434; Erkal, “Madeni Para Banknot ve Kağıt Para Mübadelesinde Faiz”, 179.

⁷⁸ Şâfiî, *el-Ümm*, 3:17; Mâverdi, *el-Hâvî*, 5:100; Nevevî, *el-Mecmu'*, 9:496; Nevevî, *Ravdatü't-Tâlibîn*, 3:41; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 2:22.

⁷⁹ Müslim, *Müsâkat*, 93.

⁸⁰ Müslim, *Müsâkat*, 80; Dârimî, *Buyû'*, 41.

⁸¹ Mâide:5/5; Abese:80/24, 27-28; Âl-i İmrân:3/93.

⁸² Müslim, *Sahabenin Fazileti*, 132; Zühd, 26; İbn Mâce, *Zühd*, 10.

⁸³ Nevevî, *el-Mecmu'*, 9:492-494; Şevkânî, *Neylül'Evtâr*, 5:220.

bunların dışındaki tüm gıdalar ile tedavi için yenenlerde faiz cereyan eder. Bunların nadiren yenmesiyle çoğunlukla yenmesi arasında fark olmadığı gibi tartılıp tartılmaması veya ölçülüp ölçülmemesi arasında da fark yoktur.⁸⁴

Şâfiî mezhebinde, aynı cins iki gıdanın alım satımında bedellerin birindeki fazlalık ve veresiye satışı caiz değildir. Bu sebeple buğdayla buğday, arpayla arpa gibi aynı cins gıdanın alış verişinde miktarların eşit ve peşin olması gerekir. Farklı cins iki gıdanın alım satımında ise bedellerin birindeki fazlalık caizdir fakat veresiye satışı caiz değildir. Bu nedenle buğdayla hurma ve buğdayla arpanın alış verişinin veresiye olması caiz değildir ama birinin diğerinden fazla olması caizdir.⁸⁵

Hanbelî mezhebinde rivayet edilen ikinci görüşe göre hadiste zikredilen buğday, arpa, tuz ve hurmada faizin illeti “gıda olmalıdır”⁸⁶. Zira bedenler gıda ile ayakta durur. Faiz illetinin “gıda” olduğunun delili de; Ma’mer b. Abdullah’ın rivayet ettiği “Rasulullah misli misline olmadıkça yiyecek ile yiyeceğin satışını yasaklamıştır”⁸⁷ hadisidir.

Gıdanın illet olarak belirlenmesi hadislerde “taam” lafzının bulunması sebebiyledir. Fakat “taam” lafzının Arap lügatinde buğday için kullanılmadığını, hatta Ebu Sâid el-Hudrî’nin rivayet ettiği “Biz Rasûlullah’ın sözü üzerine sadaka-i fitrı taam (buğday), arpa, hurma ve peynirden verirdik” hadisinde olduğu gibi “taam” lafzının buğday dışındaki hiç bir şey için kullanılmadığını söyleyen İbn Hazm “Salapurya (sandel ağacı), Ermeni çamuru, kil, inci, papatya tedavi için yeniyor bu sebeple bunlarda faiz gerçekleşmesi gerekir fakat Şâfiîler bunu yapmıyorlar”⁸⁸ diyerek bu illet tespitini eleştirmektedir.

⁸⁴ Nevevî, *el-Mecmu'*, 9:496-497; Nevevî, *Ravdatü't-Tâlibîn*, 3:41; Senhûrî, *Masâdiru'l-Hakk* 3:183-187.

⁸⁵ Nevevî, *el-Mecmu'*, 9:68,73-74,83; Senhûrî, *Masâdiru'l-Hakk* 3:184.

⁸⁶ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 4:27; İbn Müflih, *el-Mübdî' ft Şerhi'l-Muğni*, 4:129.

⁸⁷ Müslim, *Müsâkat*, 93.

⁸⁸ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7:409-410; Metruk, *er-Riba ve'l-Muamelât*, 117.

İbn Rüşd de, “yiyecek olma” özelliğinin tek başına illet olmasının caiz olmadığını söyler. Çünkü böyle olsaydı Rasûlullah dört çeşitten birisini söylemekle yetinirdi. Hadiste birden fazla çeşit söylendiğine göre, Rasûlullah’ın bununla “yiyecek” üzerine ilave bir vasfa işaret etmek istediği anlaşılmış olur” der.⁸⁹

Hadislerde ifade edilen “taam”ların misli mal olduğu bazen bunlardaki aynen dinar ve dirhem gibi işlem yapıldığı şu nakilden anlaşılmaktadır: “Ebû Yusuf’a, dolaşımdan kalkıp ticarî mal haline gelmiş dirhemlerle mudârebe sorulunca şöyle der: “Olur, desem Mekke’de taam ile mudârebe yapılmasını da onaylamam gerekir. Çünkü Mekke halkı taamla alım satım yapar, Buharalılar da peşin buğdayla alım satım yaparlar.”⁹⁰ Ebû Yusuf bu ifadesiyle aslında Mekke halkının taam’ı, para yerine kullandığını belirtmektedir.⁹¹ Aynı şekilde İbn Manzûr da “taam” kelimesinin açıklamasında nakit bulunmadığında hurmanın nakit yerine kullanıldığını ve fiyat takdirinin hurma ile yapıldığını belirtir.⁹² Bu durum “altı eşya” hadisinde sayılan taamların aslında nakit gibi işlem gören mallar olduğunu göstermektedir.

1.5.Stok (İddihâr) Edilebilen Gıda Maddesi Olma

Mâlikîler Übâde b. es-Sâmit ve Hz. Ömer’in rivayet ettiği hadislerde⁹³ zikredilen buğday, arpa, hurma ve tuza kıyasla faiz illetini tespit ederler. Mâlikîlere göre adı geçen dört malda faiz illeti, “stok (iddihâr) edilebilen gıda olmadır”. Onlar bu görüşlerine şöyle delil getirirler: “Hadislerde adı geçen dört malda faizin illeti tek başına “gıda olma” özelliği değildir. Şayet böyle olsaydı Rasûlullah’ın dört sınıf mal yerine bir sınıf mal zikretmesi yeterli olurdu. Halbuki dört

⁸⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2:109; Hinn, *İslâm Hukukunda Yöntem Tartışmaları*, 358.

⁹⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 22:21.

⁹¹ Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 156.

⁹² İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab* (Beyrut: Daru's-Sadr Yayınları, 1990), “taam” md., 9:364.

⁹³ Buhârî, *Buyû'*, 54; Müslim, *Müsâkat*, 80; İbn Mâce, *Ticaret*, 2253; Nesâî, *Buyû'*, 41; Dârimî, *Buyû'*, 41.

malın zikredilmesi tekrar olmayıp onların gıda olduklarını haber vermek içindir. Zira buğday ve arpa ile tüm stoklanan hububatlar, hurma ile kuru üzüm, şeker ve bal gibi tüm stoklanan tatlılar, tuz ile yemeğe çeşni veren tüm stoklanan baharatlar işaret edilmiştir”.⁹⁴

Mâlikîlerde stoklanan gıdalarda fazlalık faizi (ribe'l-fadl) cereyan eder. Bu nedenle bu malların kendi cinsiyle alış verişinde fazlalık haramdır. Doyurucu gıda olmayıp stoklanabilir gıda olsa yine kendi cinsiyle alış verişinde fazlalık haramdır. Buna göre, stoklanan gıdalardan oldukları için fasulye, pirinç, mercimek, susam, leblebi, et, meyve, üzüm, kuru üzüm, zeytin, incir, bal ve şekerin kendi cinsiyle alım satımında fazlalık faizi (ribe'l-fadl) gerçekleşir. Stoklanan gıdaların farklı cinslerinin alış verişinde fazlalık faizi (ribe'l-fadl) cereyan etmez, veresiye faizi (ribe'n-nesâ) cereyan eder. Çünkü hadiste “...cinsler farklı olursa peşin olmak şartıyla dilediğiniz gibi satınınız” buyurulmaktadır. Bu sebeple doyurucu ve depolanan gıdaların farklı cinslerinin alış verişinde bedellerden birindeki fazlalık caiz fakat veresiye satışı caiz değildir. Aynı şekilde stoklanmayan gıdaların alış verişinde de fazlalık faizi (ribe'l-fadl) cereyan etmez, veresiye faizi (ribe'n-nesâ) cereyan eder. Zira veresiye faizinin (ribe'n-nesâ) illeti “*gıda maddesi*” olmaktır. Bu nedenle stoklanan olsun olmasın tüm gıda maddelerinin veresiye alış verişinde veresiye faizi (ribe'n-nesâ) gerçekleşir. Buna göre, stoklanmayan elma, kayısı, kavun, nar, patlıcan, marul, salatalık gibi yaş meyve, sebze ve ot cinsi bitkilerin alım satımında bedellerin birindeki fazlalık caiz fakat veresiye satışı caiz değildir.⁹⁵

Gıdanın dışındaki mallarda ise, aynı cins malda fazlalıkla beraber fayda (menfaat) birleşirse veresiye satışı haram olur. Bir cins malda fayda farklı olursa bunların fazlalıklı ve veresiye satışı caiz-

⁹⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2:107-109; İbn Rüşd, *Mukaddimât İbn Rüşd*, 3:49-50; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkami'l-Kur'ân*, 3:353; Haraşî, *Hâşiye alâ Muhtasari Seydi Halîl*, 5:57; Şevkânî, *Neylül-Evtâr*, 5:220.

⁹⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2:107-111; İbn Rüşd, *Mukaddimât İbn Rüşd*, 3:49-50; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkami'l-Kur'ân*, 3:353; Haraşî, *Hâşiye alâ Muhtasari Seydi Halîl*, 5:56-57; Şevkânî, *Neylül-Evtâr*, 5:220.

dir. Buna göre bir koyunla iki koyunun veresiye satışı ile bir süt koyunuyla başka bir süt koyununun veresiye satışı caiz değildir. Ancak süt için olan koyun ile yemek için olan koyunun veresiye satışı caizdir. Çünkü faydaları farklıdır.⁹⁶

Hanbelîlerden İbnü'l-Kayyım da, faiz illetinin stoklanan gıda olduğu şeklindeki İmam Mâlik'in görüşünü tercih etmiştir.⁹⁷

Mâlikîlerin görüşünün hatalı olduğunu belirten İbn Hazm da bu illet tespiti ile ilgili olarak şu eleştirileri yöneltir "Mâlikîler, doyurucu ve depolanan mallarda faizin gerçekleşeceğini söylerler. Halbuki onların faize tâbî (ribevî) mal kabul ettikleri soğan, sarımsak, pırasa, kimyon, sirke ve biber gibi maddeler ile hakkında nass olan tuz, insan yaşamını devam ettiren temel gıda maddesi olmadığı gibi bunlardan bazısı fazla yendiğinde insanı öldürebilirde. Aynı şekilde depolanmaya elverişli olmadığı halde süt ve yumurtada faiz cereyan eder derler. Fakat depolanabilir olmasına rağmen patlıcan, havuç, şalgam ve kabakta faiz cereyan etmez derler. Yine üzüm ve armut tatlı bir meyve ve temel gıda maddesi olmaya elverişlidir ama bunlar da Mâlikîlere göre faize tâbî (ribevî) mal değildir. Aslında arpa ve buğdaya kıyasla başağı olan tüm tahıl ürünlerini, hurmaya kıyasla çekirdekli meyveleri, tuza kıyasla tuzlu yiyecekleri, altın ve gümüşe kıyasla da tüm madenleri faiz illeti olarak belirleyebilirdiniz".⁹⁸

Mâverdî ve Nevevî: "Yaş hurma nass ile faize tâbî (ribevî) maldir, fakat depolanmaz. Eğer faiz illeti "depolanabilir gıda" olsaydı, yaş hurma faize tâbî (ribevî) mal olmazdı. Yine buğdayla beraber tuz da zikredilmiştir fakat tuz temel gıda maddesi değildir. Eğer tuz temel gıda maddesi kabul ediliyorsa suyun da kabul edilmesi ve onda da faiz cereyan etmesi gerekirdi. Çünkü su, temel gıda maddesi olmaya tuzdan daha uygundur"⁹⁹ diyerek bu illetin yanlış olduğunu ileri sürerler.

⁹⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2:111.

⁹⁷ İbn Kayyım, *İlâmü'l-Muvakkîn an Rabi'l-Âlemîn* (Kahire: Ezher Fakültesi Kütüphanesi, ts.), 2:156.

⁹⁸ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7:404-406.

⁹⁹ Mâverdî, *el-Hâvî*, 5:85; Nevevî, *el-Mecmu'*, 9:503; Ramazan el-Bûtî, *Muhâdarât*

1.6.Tartılan ve Ölçülen Gıda Olma

Saïd b. el-Müseyyib'e (ö.94/713) göre faizin illeti, *tartılan ve ölçülen gıda olmadır*¹⁰⁰ Saïd b. el-Müseyyib bu görüşüyle ilgili olarak, Rasûlullah'tan şöyle bir hadiste nakleder: "Riba ancak ölçü veya tartı ile işlem gören yiyecek veya içeceklerde olur." Yalnız, Dârekutnî bu hadisin tahririni yapmış ve "Bu söz Saïd'in kendi sözüdür. O'nu Hz. Peygamber'e maleden yanılmıştır"¹⁰¹ diyerek, bunun hadis olmadığını söylemiştir.

Hanbelî mezhebinde ise Ahmed b. Hanbel'den gelen üçüncü bir rivayete göre de, yiyecek maddelerinde faizin illeti, "*ölçü veya tartı ile işlem gören gıda maddesi olmadır.*" Buna göre, elma, nar, şeftali, karpuz, armut, turunç, ayva, salatalık, ceviz, yumurta gibi ölçülmeyen ve tartılmayan gıda maddelerinde faiz cereyan etmez. Bunun delili de Saïd b. el-Müseyyib'in rivayet ettiği hadistir. Hanbelîlerden İbn Kudâme, Ahmed b. Hanbel'den gelen üçüncü rivayeti tercih etmiş ve: "Şer'î mi'yâr yoksa eşitlik yoktur. Eşitlik ise şer'î mi'yâr (ölçü) olan tartı ve ölçü ile gerçekleşir. Bu nedenle tartılan ve ölçülen gıdaya itibar edilir diğerlerine itibar edilmez. Çünkü Hz. Peygamber, "gıda ile gıda misli misline" derken bu eşitliği şer'î mi'yâr olan tartı ve ölçü ile kayıtladı ve bir sa' ile iki sa'ın satışını yasakladı."¹⁰² sözüyle bu tercihini belirtmiştir.

Günümüz alimlerinden merhum Ramazan el-Bûtî de gıdalarda faizin illetinin, *tartılan ve ölçülen gıda olma* görüşünü benimseyerek şöyle der: "Hanbelîlerin üçüncü rivayeti ki, İbn Kudâme onu tercih etti. Buna göre tartılan ve ölçülen gıdada riba vardır. Gıda da olsa ölçülmeyen tanede riba yoktur. Ölçülüp tartılan gıda olmazsa yine riba yoktur. Bu rivayet, Ebu Hanife'nin ölçü illetini, Şafî'nin (ö.204/820) de gıda illetini topladığı için kuvvetlidir".¹⁰³

fi'l-Fıkhi'l-Mükârin (Şam: Darü'l-Fikir Yayınları, 1981), 51; Metruk, *er-Riba ve'l-Muamelât*, 121.

¹⁰⁰ Mâverdi, *el-Hâvî*, 5:83; Nevevî, *el-Mecmu'*, 9:501; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4:27.

¹⁰¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4:27.

¹⁰² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4:27; Bûtî, *Muhâdarât fi'l-Fıkhi'l-Mükârin*, 48.

¹⁰³ Bûtî, *Muhâdarât fi'l-Fıkhi'l-Mükârin*, 62.

Faiz illetinin, tartılan ve ölçülen gıda olarak kabul edilmesi İbn Hazm tarafından “Tartılan ve ölçülen gıdada faiz vardır deniyor fakat elma, üzüm, kenevir ve lahana ölçülür veya tartılır olduğu halde faiz yoktur diyorlar”¹⁰⁴ şeklinde eleştirilmiştir.

1.7. Altın, Gümüş, Buğday, Arpa, Tuz ve Hurma Olma

Kıyası hukukî bir delil kabul etmeyen Zâhirî mezhebi ile Tâvus b. Keysân (ö.106/725), Katade b. Diâme (ö.117/735), Osman el-Betti (ö.143/760), Mesrûk b. Ecda' (ö.63/683), Ebu Süleyman (ö.145/762-63), Şa'bî (ö.104/722) ve Hanbelilerden İbn Akîl'e (ö.513/1119) göre faiz ancak hadiste zikredilen altı sınıf eşyada gerçekleşir. Bu altı sınıf eşyanın dışındaki mallarda faiz cereyan etmez.¹⁰⁵

Zâhirî mezhebine göre faiz, bey' (satım akdi) ve selem aktilerinde sadece hadiste adı geçen altı maddede, karz akdinde ise her türlü malda gerçekleşir. Bunu İbn Hazm şu sözleriyle belirtir: “Alışveriş ve selemde riba yalnız altı maddede gerçekleşir. Bu altı madde hurma, buğday, arpa, tuz, altın ve gümüşdür. Bu konuda icma vardır. Karz akdinde ise faiz her türlü malda olabilir. Borç olarak verdiğin malın cinsinden ancak borç olarak verdiğin kadarını alabilirsin”. Zahirî mezhebinin satım ve selem akdinde faiz kapsamını kıyas yoluyla genişletmemesinin sebebini yine İbn Hazm şöyle açıklar: “Allah Teâlâ alım satımı helal, ribayı haram kıldığına göre kaçınabilmek için faizin ne olduğunu bilmek farz olur. Doğrusu Hz. Peygamber'in diliyle bize açıklanan riba, ribadır ve haramdır. Haram olduğunu bize açıkça bildirmedığı şey de helaldir. Çünkü şeriatı Allah Teâlâ'nın bir şeyi haram kılıp sonra da onu açıkça bildirmemesi veya onu Peygamberin açıklamaması diye bir şey olsaydı Allah'ın “Allah, size haram kıldığı şeyleri açıkça bildirmiştir” (En'âm, 6/119) sö-

¹⁰⁴ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7:408.

¹⁰⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 12:112; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4:26-27; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7:401-403; Nevevî, *el-Mecmu'*, 9:489; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 5:275; İsmail Özsoy, “Faiz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12:114; Özsoy, *Faiz ve Problemleri*, 103; Uludağ, *İslâm'da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*, 109; Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 79.

zû yalan olurdu. Böyle bir şey söyleyenin kafir olacağı açıktır. Bu durumda Rasulullah'ın da Rabbına isyan etmiş olması gerekirdi. Çünkü Allah onu açıklamayı emrettiği halde açıklamamış olacaktı. Bunun olabileceğini kabul edenin kafir olacağı da kesindir".¹⁰⁶

Faiz konusunda en makul ve en az mahzurlu görüşün, dinde kıyası reddeden Zahiriyenin görüşü olduğunu söyleyen Süleyman Uludağ, "Nasların zahiri manalarıyla yetinmek, kıyasa başvurup meseleyi içinden çıkılmaz hale getirmekten çok daha iyidir"¹⁰⁷ diyerek Zahirilerin görüşünü destekler.

Zâhirîlerin, faiz ancak hadiste zikredilen altı sınıf eşyada gerçekleşir, bu altı sınıf eşyanın dışındaki mallarda ise faiz gerçekleşmez şeklindeki görüşleri özellikle Hanefiler tarafında yoğun eleştiriye maruz kalmıştır. Onlara göre faizin kapsamı hadislerde söz konusu edilen altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuz ile sınırlı olmayıp bu altı madde, o günün şartlarında en çok mübadele edilen ve diğer mallar için de ölçü olabilecek özellikler taşıyan mallar olduğundan örnek olarak zikredilmiştir. Bu nedenle de hadiste adı geçen altı eşyanın birbiriyle mübadelesindeki hükmü kıyas yoluyla aynı özelliği taşıyan diğer mallara da uygulanır. Ayrıca hadiste "ribaya konu olan mallar altı tanedir" diye bir sınırlama da bulunmayıp altı maddenin birbiriyle mübadelesindeki hükümler zikredilmiştir.¹⁰⁸

Faizin yalnız altı maddede gerçekleşeceğinin kabulü halinde, sarf akdinde kağıt paralar bütün faizli işlemlerin üzerinde cereyan ettiği bir vasıta durumuna gelecektir ki, bunun da İslâm'ın faiz anlayışıyla bağdaştırılamayacağı ortadadır.

1.8.Menfaat Yakınlığı Olma

Saîd b. Cübeyr (ö.94/713) ve bir rivayette de İbn Sîrîn'e (ö.110/729) göre faizin illeti, "*iki cins veya bir cins malda menfaat yakınlığı*" dır. Buna göre buğdayla arpa, hurmayla üzüm gibi menfaat yakınlığı olan her cinste riba cereyan eder. Bu nedenle de men-

¹⁰⁶ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7:401-403.

¹⁰⁷ Uludağ, *İslâm'da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*, 110.

¹⁰⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 12:112-113.

faat yakınlığı olan maddeler arasında fazlalık faizdir. Mesela, arpa ile buğdayın fazla olarak satışı haramdır. Çünkü aralarında menfaat yakınlığı vardır. Menfaatle fazlalık ise haramdır.¹⁰⁹

Faizin illeti, “iki cins veya bir cins malda menfaat yakınlığı”dır. Menfaat yakınlığı sebebiyle de arpa ile buğdayın fazla olarak satışını haram kabul eden bu görüş sorunludur. Çünkü buğday ile arpanın satışında bedellerin birindeki fazlalık nass¹¹⁰ ile caizdir.¹¹¹

1.9.Kendisinden Faydalanılır Olma

Ebû Bekir Abdurrahman b. Keysân el-Esam (ö. 200/816) ve Abdulmelik b. el-Mâcişûn’a (ö.212/827) göre faizin illeti, “kendisinden faydalanılan mal olması”dır. Şu halde insanların istifade ettikleri her şeyde ve faydası olan her malda faiz cereyan eder.¹¹² Aynı şekilde İbn Mâcişûn da illetin, mutlak olarak yararlanma olduğunu belirterek tüm parasal ve mâlî işlerin faiz kapsamına girdiğini söylemektedir.¹¹³

Tüm mallarda faydanın mevcut oluşu ve hadislerde de bir köle ile iki kölenin, bir deve ile iki devenin satışının caiz olduğunun zikredilmesi¹¹⁴ sebebiyle bu illet yanlıştır. Ayrıca bu illetin kabulü ticaretin ve kazançların haram olmasını doğurur.¹¹⁵

1.10.Aynı Cins Mallardaki Değer Farkı

Hasan el-Basrî (ö.110/728) ise faiz illetinin, “aynı cins mallardaki değer farkı” olduğu görüşündedir. Ona göre kıymetçe birbirine eşit olmayan aynı cinsten malların mübadelesinde bedellerden birindeki fazlalık faizdir. Çünkü aynı cins içinde yapılan mübadele

¹⁰⁹ Serahsi, *el-Mebsût*, 12:113; Mâverdi, *el-Hâvî*, 5:83; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7:403; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4:26; Nevevi, *el-Mecmu'*, 9:501.

¹¹⁰ Tirmizî, *Buyû'*, 1240; Nesâî, *Buyû'*, 43; İbn Mâce, *Ticaret*, 2254.

¹¹¹ Mâverdi, *el-Hâvî*, 5:84; Nevevi, *el-Mecmu'*, 9:503.

¹¹² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2:110; Nevevi, *el-Mecmu'*, 9:501; Ahmed Davudoğlu, *Sahîhi Müslim Tercümesi* (İstanbul: Sönmez Yayınları, 1983), 8:57; Özsoy, “Faiz”, 12:116.

¹¹³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2:110.

¹¹⁴ Müslim, *Müsâkat*, 123; Ebû Dâvûd, *Buyû'*, 3358; İbn Mâce, *Ticaret*, 2271; Tirmizî, *Buyû'*, 1238-1239.

¹¹⁵ Nevevi, *el-Mecmu'*, 9:503.

sırasında, miktarın eşitliği değil de, iki malın kıymet eşitliği istenir. Mesela, bir dinar kıymetindeki bir elbise ile bir dinar kıymetindeki iki elbisenin satışı caizdir. Fakat bir dinar kıymetindeki bir elbise ile iki dinar kıymetindeki bir elbisenin satışı haramdır.¹¹⁶ Çünkü kıymet eşitliği yoktur. Hasan el-Basrî faizin gerçekleşmemesi için miktarda eşitliği değil de kıymette eşitliği şart koşar. Fakat bu görüş hatalıdır. Çünkü malların kıymeti miktar ile bilinir.¹¹⁷

1.11.Zekat Gereken Bir Mal Olma

Rebîa b. Ebî Abdurrahman'a (ö.136/753) göre faizin illeti, "*cinsle beraber zekâta tâbî mal olma*" dır. Buna göre "zekâta tâbî mallarda riba cereyan eder". Bu durumda zekâta tâbî olmadığı için iki elma ile bir elmanın alış verişinde faiz yoktur. Rebîa b. Ebî Abdurrahman'ın ortaya koyduğu faiz illeti fasittir. Çünkü zekâta tâbî olmasına rağmen hayvanlarda fazlalık faizi (ribe'l-fadl) cereyan etmez. Yine ona göre tuzda zekat olmadığından faiz yoktur. Fakat tuz nass ile faize tâbî mallardandır.¹¹⁸

1.12.Aynı Cins Olma

İbn Sîrîn ve Şâfiilerden Ebû Bekir el-Evdenî'ye (ö.354/965) göre faizin illeti "*cinsiyettir*". Çünkü hadiste; "Cinsler farklı olursa peşin olmak şartıyla dilediğiniz satabilirsiniz"¹¹⁹ buyrulmaktadır. Bu sebeple her şeyin kendi cinsiyle satışında riba cereyan eder. Mesela, bir elbisenin iki elbiseyle, bir devenin iki deveyle, bir koyunun iki koyunla satışı faizdir.¹²⁰

¹¹⁶ Mâverdi, *el-Hâvî*, 5:83; Nevevî, *el-Mecmu'*, 9:501; Joseph Schacht, "Faiz", *İslâm Ansiklopedisi*, trc. İstanbul Üniv. Edb. Fak. Heyet (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993), 9:732; Davudoğlu, *Sahîhi Müslim Tercümesi*, 8:57; Özsoy, "Faiz", 12:116; Özsoy, *Faiz ve Problemleri*, 111.

¹¹⁷ Mâverdi, *el-Hâvî*, 5:84; Nevevî, *el-Mecmu'*, 9:503.

¹¹⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4:27; Mâverdi, *el-Hâvî*, 5:83-85; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7:403; Nevevî, *el-Mecmu'*, 9:501-503; Şevkânî, *Neylül-Evtâr*, 5:220; Metruk, *er-Riba ve'l-Muamelât*, 114,123.

¹¹⁹ Müslim, *Müsâkat*, 81.

¹²⁰ Mâverdi, *el-Hâvî*, 5:83-84; Nevevî, *el-Mecmu'*, 9:501-503; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4:27; Metruk, *er-Riba ve'l-Muamelât*, 114,122; Özsoy, *Faiz ve Problemleri*, 110.

Şâfiilerden Ebû Bekir el-Evdenî'nin, gıda olma şartı koşmadan "bir malın kendi cinsiyle fazla olarak satışı caiz değildir" görüşünü ise Nevevî "bu şâz ve merduktur"¹²¹ diyerek reddetmiştir.

Hanefilerden Kerhî (ö.340/952) de faizin illetinin, cinsle beraber miktardaki fazlalık olduğu görüşündedir. Fakat Serahsî, Kerhî'nin görüşünün zayıf olduğunu belirterek şöyle der: "Bu görüş zayıftır. Çünkü bu takdirde veresiye haram olmaz. Halbuki buğdayla arpanın selemi caiz değildir. Ama Kerhiye göre bu caiz olur ki bu da zayıftır."¹²²

Şevkânî (ö.1250/1834) de, "cinsin illet oluşunda ittifak vardır. Diğer görüşlerde ise ihtilaf edilmiştir"¹²³ diyerek faizin illetinin "cins" olması gerektiğini savunur.

Faiz illetinin "*cinsiyyet*" olduğu görüşü isabetli değildir. Çünkü hadisten maksat farklı cinslerde sadece fazlalığın caiz olduğudur. Zira farklı cinslerde veresiye caiz değildir. "Rasûlullah iki siyah köle karşılığında bir köle satın aldı"¹²⁴ hadisi de bu illetin fasit olduğunu¹²⁵ gösterir. Köle kıyemî maldır. Hadistede görüldüğü gibi kıyemî mallarda fazlalık faizi olmaz. Şayet kıyemî mal ayırımı yapılmadan tüm mallarda "cinsiyyet" vasfı illet olarak kabul edilecek olursa o zaman kıyemî mallarda faize konu olur ki bu durumda yukarıda zikredilen hadise aykırı olur.

1.13. Aded Hesabıyla Alınıp Satılır Olma

Şevkânî "Hiç kimse illet olarak adede itibar etmedi. Ancak şâri' "bir dinarı iki dinara, bir dirhemi iki dirheme satmayın",¹²⁶ hadisiyle adede itibar etti"¹²⁷ diyerek faizin illeti olarak "Malların adetle alınıp satılır" olmalarına da itibar edilmesi gerektiğini belirtir.

¹²¹ Nevevî, *Ravdatü't-Tâlibîn*, 3:41.

¹²² Serahsî, *el-Mebsût*, 12:113.

¹²³ Şevkânî, *Neylül-Evtâr*, 5:220.

¹²⁴ Müslim, *Müsâkat*, 123; Ebû Dâvûd, *Buyû'*, 3358; Tirmizî, *Buyû'*, 1239.

¹²⁵ Mâverdî, *el-Hâvî*, 5:83; Nevevî, *el-Mecmu'*, 9:503; Metruk, *er-Riba ve'l-Muamelât*, 123.

¹²⁶ Müslim, *Müsâkat*, 78; Mâlik, *Muvatta'*, *Buyû'*, 32.

¹²⁷ Şevkânî, *Neylül-Evtâr*, 5:220.

1.14.Nakde Çevrilebilir Olma

Ebu'l-Hasen İbn Keysân'a (ö.320/932) göre faiz mallarında illet, nakde çevrilebilir her şeydir. Öyleyse para ile alınıp satılabilen her şeyde faiz cereyan eder.¹²⁸

1.15.Mislî Mal Olma

Günümüz İslam hukukçularından Sami Hasan Ahmed Hamûd ve Refîk Yunus el-Mısırî'ye göre faizin illeti, "misli mal olma" dır.¹²⁹ Çünkü hadislerde adı geçen tüm mallar "misli" mallardandır. Hadisler bir malın kendi cinsiyle satışında eşitliği şart koşturmaktadır. Buna göre, her misli malın kendi cinsiyle satışında bedellerin birindeki bir fazlalık faizdir.¹³⁰

Bu konuda Refik Yunus el-Mısırî şöyle der: "Hadiste geçen tüm mallar borç verilecek kabilinden olan misli mallardandır. Çünkü hadiste «mislen bi-mislin» geçmektedir. Şayet mal "misli mal" değilse, hadisteki "mislen bi-mislin" emri nasıl gerçekleşir? Ayrıca kıyemî mal¹³¹ ödünç ve kiraya verilebilir fakat borç olarak verilemez.¹³² Hadiste adı geçen mallar da, İslâm'da borç olarak verilebilen mallardır. Bu da onların misli mal olduğunu gösterir". Zira borç muamelesi misli mallarda cereyan eder. Fakat kıyemî mallarda cereyan etmez. Kıyemî mallarda riba cereyan etmez. Kullanılmış araba ile kullanılmış arabanın, el ürünü olan elbise ile el ürünü olan elbisenin, akar ile akarın kıymet farklılığından dolayı fazlalıklı olarak mübadelesi mümkündür. Kıyemî mal zimmette borç olmaz ve borç da alınıp verilmez. Bu sebeple kıyemî ile kıyemînin mübadelesinde

¹²⁸ Schacht, "Faiz", 9:732; Özsoy, *Faiz ve Problemleri*, 111.

¹²⁹ Misli Mal: Çarşı ve pazarda, fiyatı etkileyecek bir fark olmadan birbirinin yerine geçebilen, görünüm, iç yapı ve ekonomik fayda bakımından eş özelliklere sahip aynı türe ait malları ifade eder. (Mecelle, md.145; Bilmen, *Istilahatı Fıkhiyye Kamusu*, 6:9).

¹³⁰ Hamûd, *Tadvîru'l-A'mâli'l-Masrifîyye*, 178; Mısırî, *el-Camiu fi Usuli'r-Riba*, 71.

¹³¹ Kıyemî mal: Çarşı ve pazarda misli bulunmayan yahut bulunsada fiyatça birbirinden farklı olup yerini aynı cinsten bir diğeri alamayacak kadar farklı olan ve bundan dolayı da alışverişlerde ferden tayin edilmesi gereken eşyadır. (Mecelle, md.146; Bilmen, *Istilahatı Fıkhiyye Kamusu*, 6:9).

¹³² Bilmen, *Istilahatı Fıkhiyye Kamusu*, 6:94.

fazlalık caizdir. Ama misli ile mislinin mübadelesinde fazlalık caiz değildir.¹³³

Sami Hasan Ahmed Hamûd da şöyle der: “Fazlalık faizinin (ribe’l-fadl) illeti mâli ve misli olmaktır. Her misli malın kendi cinsiy-le satışında bedellerin birindeki bir fazlalık faizdir. Tartı ve ölçek malların niceliğini yani miktarını, az veya çokluğunu doğru olarak ölçmek içindir. Misli malların az veya çokluğu yani miktarı, aded veya metre ile de doğru bir şekilde ölçülebilir. Böylece aynı yerde imal edilen dikiş ve renk olarak aynı vasıfta olan bir metre kumaşla iki metre kumaşın satışı faizdir. Fazlalık faizinin (ribe’l-fadl) illeti “misli ve mâli vasıf” olunca, yenen, yenmeyen, ölçülen, tartılan veya aded ve metreyle satılan gibi hangi mal olursa olsun misli tüm malların kendi cinsiy-le mübadelesi eşit olacaktır. Misli malların kendi cinslerinin mübadelesinde bedellerin birindeki fazlalık faizdir. Bu fazlalık tartı, ölçek, aded veya metre gibi herhangi bir ölçü birimiyle bilinir. Kıyemî mallarda ise fazlalık faizi (ribe’l-fadl) olmaz. Çünkü her beldede onun bedeli farklıdır. Bir atın kıymeti iki veya daha fazla ata eşit olabilir”.¹³⁴

Günümüz İslam hukukçularından Vehbe ez-Zühaylî, Hamdi Döndüren ve İsmail Özsoy faiz illetinin “misli mal” olduğunu söylerler. Zira onlara göre, misli mallar faiz cereyan eden mallardır. Hayvan, arsa, daire, dükkan, çeşitli halı ve kilimler, mücevherat, inci gibi kıyemî mallarda ise faiz cereyan etmez. Çünkü kıyemî mallar, miktarı tam ölçülebilen mallar değildir. Yani miktar ile bilinen şeyler değildirler. Diğer misli mallar da bu iki çeşide kıyas edilerek faiz yasağı hükmü ortak özellik taşıyan tüm maddelere uygulanır.¹³⁵

1.16.Cins ve Sınıf Birliği Olma

Günümüz İslam hukukçularından Orhan Çeker faizin illetinin “cins ve sınıf birliği” olduğunu belirterek şöyle der: “Riba ile ilgili

¹³³ Mısri, *el-Camiu fi Usuli'r-Riba*, 71,120-142.

¹³⁴ Hamûd, *Tadvîru'l-A'mâli'l-Masrifîyye*, 178-183.

¹³⁵ Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslamî ve Edilletühü*, 4:677; Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, 391; Özsoy, “Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz”, 77.

hadisler, hangi mal olursa olsun kendi cinsiyle değiştirildiğinde hem peşin hem de eşit olacağını ifade etmektedir. Bu malın keylî, veznî, nakit veya gıda maddesi olup olmaması önemli görülmemelidir. Hadislerde, altın ile gümüş, buğday ile arpanın da veresiye değiştirilemediğini görüyoruz. Altın ve gümüşün ortak özelliği vardır: Her ikisi de nakittir. Buğday ile arpanın da ortak özellikleri vardır: Her ikisi de gıda maddesidir. Demek ki mallar ortak özelliklerine göre tasnif edilecek ve her sınıfa giren çeşitli mallardan biri diğeri mukabilinde veresiye olarak verilmeyecektir. Bu esas ve sınıfları tespitten sonra faizin illeti “Cins ve Sınıf Birliği” olabilir. Buna göre aynı cinsten ve sınıftan olan mallar hem peşin hem eşit değiştirilir. Altın altınla, Türk Lirası Türk Lirasıyla, pirinç pirinçle, benzin benzinle eşit ve peşin değiştirilir. İletlerden sadece “sınıf birliği” ni kendilerinde bulunduran mallar yani aynı sınıfın değişik cins malları peşinen değiştirilir. Eşitlik aranmaz. Altın gümüşle, Türk Lirası Euroyla, pirinç fasulye ile benzin gazyağı ile peşin olarak değiştirilecektir. Ancak bu malların biri diğerinden fazla olabilir. İletlerin hiçbirisinde birleşmeyen mallar istenildiği gibi değiştirilebilir. Aralarında herhangi bir faiz cereyan etmez”.¹³⁶

Değerlendirme ve Sonuç

İslâm hukukçularının faiz konusundaki tartışmaları, insanlar arasında bilinen ve yaygın olan borç faizi (ribe'd-deyn) konusunda değil, ilk defa Hz. Peygamber tarafından açıklanan alışveriş faizi (ribe'l-bey') konusu üzerinde odaklanmıştır. Mezheplerin faizin illetiyle ilgili görüşlerinin hareket noktası, “Altı Eşya Hadisi” diye bilinen hadis olmuştur. Fukahanın çoğunluğu faiz kapsamını, hadislerde söz konusu edilen altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuz ile sınırlı tutmamıştır. Çünkü çoğunluğa göre bu altı madde, o günün şartlarında en çok mübadele edilen ve diğer mallar için de ölçü olabilecek özellikler taşıyan mallar olduğundan örnek olarak zikredilmiştir. Bu nedenle hadiste adı geçen altı eşyanın birbiriyle mübade-

¹³⁶ Orhan Çeker, *Fıkıh Dersleri I* (İstanbul: Seha Neşriyat, 1994), 157.

lesindeki hükmü, kıyas yoluyla aynı özelliği taşıyan diğer mallara da uygulanmıştır. Ancak mezhepler bu altı maddenin, başka mallara ölçü olabilecek özelliklerinin yani faiz illetinin ne olduğu konusunda farklı tespitlerde bulunmuşlardır.

Hadisteki “altın ve gümüş” den hareketle Hanefî ve Hanbelîler bunların “tartılır olma” özelliğini ön plana çıkartarak “cinsle beraber tartılır olma” vasfının faiz illeti olduğunu bu nedenle “tartıyla işlem gören” tüm mallarda faizin cereyan edeceğini söylemişlerdir. Çünkü onlara göre tartıyla işlem gören mallar arasında eşitlik, ancak “tartı” ile sağlanır. Şâfiî ve Malikîler ise “altın ve gümüşte” faizin illeti, “para olma özelliğinin hakim unsur olması”dır, diyerek altın ve gümüşün para olma özelliğine işaret ederler. Ancak Şâfiî ve Malikî mezhebinin meşhur olan görüşü, para olma özelliğinin sadece altın ve gümüşte bulunduğunu bu nedenle faizin sadece altın ve gümüşte cereyan edeceğini kabul ederek altın ve gümüş dışındaki tüm paraları faiz kapsamının dışına çıkartmıştır.

İmam Mâlik’ten gelen bir görüş, İmam Muhammed, Cessâs, İbn Kudame, İbn Teymiyye ve daha bir çok fakih, faiz illetinin “mutlakü’s-semeniyye” yani tam para olma özelliği olduğunu söyleyerek, mübadele aracı olarak tedavülde bulunan tüm paralarda faizin cereyan edeceğini belirtirler. Tam para olma özelliğinin faizin illeti olarak kabul edilmesi ister altın ve gümüş, ister kağıt para olsun, yahut bakır, nikel ve alüminyumdan yapılmış para birimleri şeklinde olsun, eşyaya fiyat ve değer ölçüsü olma özelliğini taşıyan her çeşit mübadele vasıtasının hukuki olarak para kapsamına alınmasını sağlamaktadır. Buna göre mübadele aracı olarak kullanılan tedavüldeki tüm paralarda faiz söz konusu olmaktadır. Para olarak râyiç olan ve millet tarafından ittifakla kabul ve itibar olunan her şeyin altın ve gümüş gibi mübadele aracı olarak para vazifesi görebileceğini fakihler ve iktisatçılar kabul etmişlerdir. Zira paralardan maksat malların değer ölçüsü oluşu ve onlarla malların miktarlarını bilmeye ulaşılmasıdır. Yoksa onların bizzat kendisinden faydalanmak değildir”. Altın ve gümüşe itibar edilip mübadelelerde kullanılması da, kıymet açısından ölçü kabul edildiği içindir. Bu nedenle

bugün kullanılan kağıt paralar altın ve gümüşün para olarak yaptıkları görevleri üstlendiği ve eşyanın değerleri haline geldikleri için aynen altın ve gümüş gibi paradırlar ve üzerlerinde faiz cereyan eder.

Buğday, arpa, hurma ve tuzdan hareketle de, paraların dışında diğer mallardaki faizin illetini tespit etmeye çalışan mezheplerden, Hanefî ve Hanbelîler “cinsle beraber ölçülür olma özelliğinin”, Şâfiîler “gıda maddesi olma özelliğinin”, Mâlikîlerde “stoklanabilen gıda maddesi olma özelliğinin” faiz illeti olduğunu, bu nedenle de Hanefî ve Hanbelîler “ölçüyle işlem gören tüm mallarda”, Şâfiîler “sadece gıda maddelerinde”, Mâlikîlerde “stoklanabilen gıda maddelerinde” faizin cereyan edeceğini söylemişlerdir. Ancak Şâfiîlerin ve Mâlikîlerin görüşleri meseleyi açıklamaktan çok uzaktır. Çünkü hadislerde malların özellikleri üzerinde durulmamıştır. Şayet bu malların özellikleri faiz illeti olacaksa, gıda ve stoklanabilir olmanın dışında çekirdekli olma, ağaçta yetiştirme, topraktan çıkma, başaklı olma gibi bir çok özellikleri bulunmaktadır. O zaman bunların hangisi illet olacaktır. Bu anlayışın dayanağı olmadığı gibi zulüm içeren faizin haram kılınış gerekçesine de uygun değildir. Zira gıda olmadığı için aynı cinsten 1 ton kömürle 2 ton kömürün, 10 litre benzinle 20 litre benzinin, 10 ton demirle 15 ton demirin mübadelesinde faiz yoktur denebilir mi? Halbuki günümüzde bu mallar insan hayatı için en az gıdalar kadar önemlidir.

“Cinsle beraber ölçülür olma özelliğinin” uzunluk ölçü birimi ve sayı hesabıyla işlem gören malları kapsamaması, büyük ihtimalle, o devirde bu malların standart yani mislî mal olmayıp, kıyemî mal olduklarından, bu sebeple de aralarında eşitliğin sağlanamamasından kaynaklanmaktadır. Zira Serahsî, “Elbisenin mislî mal olmadığını ve elma, nar, elbise gibi metre ve sayı ile satılan malların birbirine eşit olup olmadıklarının tesbitinin de mümkün olmadığını” söyleyerek bu malların faiz kapsamına girtilmemesini eşitliğin sağlanamamasına yani kıyemî mal olmalarına bağladıklarını açıkça belirtmektedir. Günümüzde ise kıyemî olan el ürünleri hariç tutulursa gelişen teknoloji sayesinde uzunluk ölçü birimi ve sayı hesaba

bıyla işlem gören malların bir kısmı standart yani misli mal haline geldiklerinden birbirlerine eşit olup olmadıkları tesbit edilebilmektedir. Bu nedenle bu mallar üzerinde de faiz söz konusudur.

“Misli mal” olma özelliğini faizin illeti olarak gören Döndüren’in de yer aldığı kimi günümüz İslam hukukçularının illeti tek bir vasfa dayandırması ve bu illetin klasik illetlere nazaran faiz kapsamı dışında kalan bütün misli malları da içine alması dikkat çekici ise de bu illet ilgili hadiste geçen “altın” ile “gümüş” gibi farklı cinsten ama aynı sınıftan olan malların satımına açıklık getirmediği için uygulanabilir gözükmemektedir.

Aynı şekilde Çeker’in illet olarak ileri sürdüğü “cins ve sınıf birliği” de klasik illetlerin dışarıda bıraktığı bütün malları içine alacak şekilde kuşatıcı görünmektedir. Bununla birlikte bu illette misli ve kıyemî ayrımı olup olmadığı açıklanmalıdır. Gerçi uygulama örneklerinin sadece misli mallar şeklinde verildiğine bakılırsa faizin zımnen misli mallarda cereyan ettiği düşünülebilir.

Sonuç olarak kanaatimizce faiz açısından iki malın birbirine eşit olup olmadığının bilinmesi illetin ana noktasını teşkil etmesi bakımından önemlidir. Nitekim ilgili hadisteki “mislen bi-mislin” ifadesi mallar arasında eşitliği istemektedir. Eşitliğin gerçekleştirilebilmesi için ise öncelikle malların “**misli mal**” olması gerekir. Çünkü kıyemî mallarda eşitlik sağlanamaz. Bu nedenle kıyemî mal ödünç ve kiraya verilebilir ama borç olarak verilemez. Yani borç muamelesi misli mallarda cereyan eder ama kıyemî mallarda cereyan etmez.¹³⁷ Bu itibarla çarşı ve pazarda eşi ve benzeri bulunmayan yahut bulunsa da birimleri arasında eşitliğin sağlanamadığı kıyemî mallar,¹³⁸ miktarı tam ölçülebilen mallar olmadığından, faiz kapsamının dışındadır. Çünkü her beldede kıyemî malların bedeli farklıdır. Bir atın kıymeti iki veya daha fazla ata eşit olabilir. Bu nedenle hayvan, arsa, daire, dükkân, çeşitli halı ve kilimler gibi kıyemî mallarda faiz cereyan etmez. Misli mallarda ise eşitlik tartı, ölçek,

¹³⁷ Bilmen, *Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, 6:94

¹³⁸ Mecelle, md.146; Bilmen, *Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, 6:9

aded veya metre gibi malların işlem gördükleri herhangi bir ölçü birimiyle bilinir. Çünkü ölçü birimleri malların miktarını, az veya çokluğunu doğru olarak ölçmek içindir. Bu nokta dikkate alındığında faizin illetine ait ileri sürülen görüşlerden son iki görüş bir araya getirilirse kapsayıcı ve uygulanabilir bir illet ortaya konulabilecektir. Buna göre aralarında eşitliğin bilineceği tüm mallarda yani “**misli mal**”larda “**cins ve sınıf**” birliği esası üzerinden faiz cereyan edecektir. Bu tespite göre misli mallardan, aynı cins ve sınıfa tabi olanlarda hem fazlalık faizi hem de veresiye faizi cereyan eder. Mesela misli mallardan altına altın, demire demir, tuza tuz, buğdaya buğday, elmaya elma aynı cins ve sınıfa tabi olduğundan bunların farklı miktarda peşin satışı/takası ile veresiye satışı faiz kapsamına gireceğinden caiz olmayacaktır. Diğer yandan aynı sınıfın farklı cinslerinden altın ile gümüşün, demir ile bakırın, buğday ile arpanın yahut elma ile armutun veresiye satışı vadeli (nesie) faizi olacaktır. Bu nedenle aynı cins ve sınıf mallar eşit ve peşin değiştirilebilirken, aynı sınıftan farklı cins mallarda ise sadece veresiye faizi cereyan edeceğinden vadeli değiştirilemez, fakat eşit olma şartı aranmadan peşin değiştirilebilir. Sınıfı farklı olan mallarda ise faiz cereyan etmez. Bu nedenle altın ile elma, gümüş ile demir, bakır ile yumurta gibi farklı sınıftaki mallar fazlalıklı olarak veya vadeli olarak istenildiği gibi değiştirilebilir.

Kaynakça

- Bayındır, Abdülaziz. *Ticaret ve Faiz*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2016.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Cabir. *Futûhu'l-Buldan*. Beyrut: Müessesetü'l-Maârif Yayınları, 1987.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Basımevi, 1985.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük İslâm İlmihali*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1986.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim. *el-Câmiu's-Sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.

- Buhûti, Mansur b. Yunus b. İdris. *Keşşâfü'l-Ginâ' an Metnü'l-Iğnâ'*. Beyrut: Alemü'l-Kütüp Yayınları, 1983.
- Bûtî, Muhammed Saîd Ramazan. *Muhâdarât fi'l-Fıkhî'l-Mükârin*. Şam: Darü'l-Fikir Yayınları, 1981.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabî Yayınları, 1986.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî. *el-Füsûl fi'l-Usûl*. Thk. Saîdullah Kâdî. Lahor-Pakistan: Mektebetü'l-İlmiyye Yayınları, 1981.
- Çeker, Orhan. *Fıkıh Dersleri 1*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1994.
- Dalgın, Nihat. *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular II*. Samsun: Etüt Yayınları, 2015.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman et-Temîmî es-Semerkandî. *Sünen-i Dârimî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Davudoğlu, Ahmed. *Sahîhi Müslim Tercümesi*. İstanbul: Sönmez Yayınları, 1983.
- Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*. İstanbul: Erkam Yayınları, 1993.
- Döndüren, Hamdi. "İslâm'da Para, Kredi Ve Enflasyon İlişkileri", *Para Faiz ve İslâm*, İstanbul: İlmi Neşriyat, 1987.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Ebu Şehbe, Muhammed b. Muhammed. *Hulûlün Li Müşkileti'r-Riba*. Kahire: Mektebetü's-Sünne Yayınları, 1989.
- Ebu Zehrâ, Muhammed. *Buhûs fi'r-Riba*. Kahire: Daru'l-Fikr Yayınları, ts.
- Erkal, Mehmet. "Madeni Para Banknot ve Kağıt Para Mübadelesinde Faiz". *Para Faiz Ve İslâm*. İstanbul: İlmi Neşriyat, 1987.
- Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*. Trc. Ahmed Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975.
- Hamûd, Sâmi Hasan Ahmed. *Tadvîru'l-A'mâli'l-Masrifîyye bimâ Yettefikü ve's-Şerîatü'l-İslâmiyye*. Kahire: Matbaatü's-Şark Yayınları, 1982.

- Haraşî, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah Ali el-Haraşî. *Hâşiye alâ Muhtasari Seydî Halîl*. Beyrut: Dâru's-Sadr Yayınları, ts.
- Hasenî, Ahmed Hasan Ahmed. *Tedavvürü'n-Nükûd fi Dav'iş-Şerîati'l-İslâmî*. Doktora Tezi. Ümmül Kura Üniv. Şeriat Fak. İslâm İktisadî Böl., 1. Baskı, Cidde: Daru'l-Medenî Yayınları, 1989.
- Hınn, Mustafa Sait. *İslâm Hukukunda Yöntem Tartışmaları*. Trc. Halit Ünsal. Kayseri: Rey Yayıncılık, 1993.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin. *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr Haşiyetü İbn Âbidîn*. II. Baskı, Beyrut: Daru'l-Hayai't-Turâsi'l-Arabî Yayınları, 1987.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *İslâm Hukuk Felsefesi*, Trc. Vecdi Ak-yüz, Mehmet Erdoğan. 2. Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmet b. Said. *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*. Beyrut: Daru'l-Fikir Yayınları, ts.
- İbnü'l-Hümâm, Kemalüddîn Muhammed Abdülvâhid el-Ma'rûf. *Fet-hu'l-Kadîr*. Beyrut: Dâru's-Sadr Yayınları, 1316h.
- İbn Kayyım, Şemsüddin Ebi Abdullah Muhammed b. Ebi Bekir el-Cevziyye. *İlâmü'l-Muvakkûn an Rabi'l-Âlemîn*. Ezher-Kahire: Ezher Fakültesi Kütüphanesi, ts.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmet. *el-Muğnî*, Beyrut: Dâru'l-Fikir Yayınları, 1985.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî. *Sünen-i İbn Mâce*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Daru's-Sadr Yayınları, 1990.
- İbn Müflih, Muhammed b. Abdullah b. Muhammed. *el-Mübdi' fî Şerhi'l-Muğnî'*. Şam: Mektebetü'l-İslâmî Yayınları, 1974.
- İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim. *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*. III. Baskı, Beyrut: Marifet Yayınları, 1993.
- İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmet. *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1985.

- İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmet. *Mukaddimât İbn Rüşd*. (el-Müdevvenetü'l-Kübra ile birlikte) Beyrut: Daru'l-Fikir Yayınları, ts.
- İbn Teymiyye, Ahmet. *Mecmu'u Fetâvâ*. Riyad: Dâru Âlimu'l- Kütüp Yayınları, 1991.
- Kahveci, Nuri. *Mukayeseli İslam Borçlar Hukuku*, İstanbul: Hikmetevi, 2015.
- Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslâm Hukuku*. İstanbul: Nesil Yayınları, 1991.
- Kâsânî, Alaüddîn Ebû Bekir b. Mes'ûd. *Kitabu Bedâiu's-Sanâit Tertîbü'ş-Şerâit*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî Yayınları, 1974.
- Kelebek, Mustafa. *İslam Borçlar Hukuku ve Ebu Yusuf'un Öncelikleri*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2014.
- Koca, Ferhat. "İstidlâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed el-Ensari. *el-Câmi' li Ahkamî'l-Kur'ân*. 2. Baskı, Beyrut: Daru'l-Marifet Yayınları, 1972.
- Mâverdi, Ebu Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb. *el-Hâvi'l-Kebîr*. Tahkik. Ali Muhammed Ma'ûz-Adil Ahmet Abdülmevcut, 1. Baskı, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye Yayınları, 1994.
- Mecelle, Hazırlayan Ali Himmet Berki. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1982.
- Mecelletü Mecmai'l-Fıkhî'l-İslâmî. 3. Cilt, 3. Oturum, Cidde: 1987.
- Merginânî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebu Bekir. *el-Hidaye*. (Fethu'l-Kadir ile Beraber) Beyrut: Daru's-Sadr Yayınları, h1316.
- Metruk, Ömer b. Abdülaziz. *er-Riba ve'l-Muamelât el-Masrafiyye*. Riyad: Dâru'l-Asıme Yayınları, h1414.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*. İstanbul: Pamuk Yayınları, 1989.
- Miras, Kâmil. *Sahîhi Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*. V. Baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1980.
- Mısri, Refik Yunus. *el-Camiu fi Usuli'r-Riba*. 1. Baskı, Beyrut: Daru'l-Kalem, 1991.

- Müslim, Ebu'l-Huseyin Müslim b. Haccâc. *el-Câmiu's-Sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinan b. Dinâr. *Sünen-i Nesâî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Nevevî, Ebu Zekeriya Muhyiddin b. Şeref. *Kitabu'l-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb*. Cidde: Mektebetü'l-İrşad Yayınları, ts.
- Nevevî, Ebu Zekeriya Muhyiddin b. Şeref. *Ravdatü't-Tâlibîn*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- Osmânî, Muhammed Takî. *Ahkâmü Evrâki'n-Nükûd ve'l-Umlât*. Cidde: Mecmai'l-Fıkhi'l-İslâmî, 1987.
- Özcan, Abdullah. *el-Ecel fi Akdi'l-Bey'*. Doktora Tezi. Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 1989.
- Özsoy, İsmail. "Faiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Özsoy, İsmail. *Faiz ve Problemleri*. İzmir: Nil Yayınları, 1993.
- Özsoy, İsmail. "Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz", *Fıkhi Açından Finans ve Altın İşlemleri -Tebliğ ve Müzakereler- Tartışmalı İlmi Toplantı*. Konya: Ensar Neşriyat, 27-28 Nisan 2012.
- Paçacı, İbrahim. "Altın-Para-Faiz İlişkileri ve Altının Vadeli Satışı", *Fıkhi Açından Finans ve Altın İşlemleri -Tebliğ ve Müzakereler- Tartışmalı İlmi Toplantı*. Konya: Ensar Neşriyat, 27-28 Nisan 2012.
- Schacht, Joseph. "Faiz", *İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul Üniv. Edb. Fak. Heyet Tercüme, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993.
- Sahnûn, Abdisselam b. Said. *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*. Beyrut: Daru'l-Fikir Yayınları, ts.
- Senhûrî, Abdurrezzak. *Masâdiru'l-Hakk fi'l-Fıkhi'l-İslâmî*. Beyrut: Muhammed Daye Yayınları, 1954.
- Serahsî, Ebu Bekir Muhammed b. Ebi Sehl. *Kitabu'l-Mebhut*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983.
- Şâfiî, Ebu Abdullah Muhammed b. İdris. *el-Ümm*. Beyrut: Daru'l-Fikir Yayınları, 1990.

- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ehbâr min Ahadîsi Seyyidi'l-Ehyâr*. Mısır: Mustafa Babü'l-Halebî Yayınları, ts.
- Şirbinî, Muhammed el-Hatîb. *Muğni'l-Muhtâc ilâ Mağrifeti Meâni Elfâzi'l-Minhâc*. Beyrut: Dârü'l-Fikir Yayınları, ts.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünen-i Tirmizî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Uludağ, Süleyman. *İslâmda Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*. I.Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları, 1988.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. Trc. İsmail Karaçam-Emin ıŖık-N. Bolelli-A. Yücel. İstanbul: Azim Dağıtım Yayınları, 1992.
- Zeylaî, Abdullah b. Yusuf. *Nasbu'r-Râye li-ehâdîsi'l-Hidâye*. Kahire: y.y., h1357.
- Zühaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-İslami ve Edilletühü*. Dimeşk: Daru'l-Fikr Yayınları, 1985.

İlla (cause) of Interest In Islamic Law

Summary

In Islamic law the discussions on interest have focused particularly on shopping interest. The starting point of the views of the sects about the *illa* of interest has become the ḥadīth known as the “Six Ḥadīth of Goods”. The majority of Islamic jurists did not limit the scope of interest to the gold, silver, wheat, barley, date and the salt mentioned in the ḥadīths. According to the majority, these six articles were mentioned as examples because they were the goods that were mostly exchanged in the conditions of the day and had the characteristics that can be a measure for other goods. For this reason, the clause in the interchange of the six words mentioned in the ḥadīth is applied to the other property which, by comparison, the same characteristics.

With regard to "gold" and "silver" in the ḥadīth, the Ḥanafīs and Ḥanbalīs emphasize the fact that they are weighed. As a result, in all goods traded, interest will be measured by their mass. Because according to them the equality between the goods exchanged is provided only by weighing. Shāfīīs and Mālikīs point out that gold and silver are equivalent to money, saying that the *illa* of these metals is their main characteristic, namely money.

Imam Mālik, Imam Muḥammad, Djaşşāş, Ibn Kudāma, Ibn Taymiyya and many other scholars, with saying that the interest is the absolute feature of the being integral money, states that interest will occur in integral moneys in circulation as a means of exchange. The acceptance of the integral money as a *illa* of interest, whether the gold, silver or banknotes, ensures from the point of view of the law, the consideration of any means of exchange as being money. According to this, for any money in circulation, used as a means of exchange, it is a question of interest.

Starting from barley, dates and salt mentioned in the ḥadīth, the different madhhabs wanted to determine the *illa* of goods that are not in the form of money. According to them the *illa* of interest are respectively as follows: "the characteristic of being able to be measured with the kind" according to the Ḥanafīs and Ḥanbalīs, "the characteristic of being a food" according to the Shāfiīs and finally "the characteristic of 'to be a food that can be stored' according to Mālikīs. As a result, it is a question of interest, "for any good dealt with by the measure" according to Ḥanafīs and Ḥanbalīs, "only for food" according to the Shāfiīs and "for food that can be stored" according to the Mālikīs.

As a result, it is important to know whether the two commodities are equal to each other in terms of interest, as it constitutes the main point of the illusion. As a matter of fact, the expression "mithlan bi-mithlīn"; in the related ḥadīth requires equality between the goods. In order for equalization to be able to be realized, it is firstly necessary for goods to be double goods. Because equality can't be achieved in commodities. For this reason, the property can be borrowed and borrowed but not loaned. In the case of equilibrium, equality is known by any unit of measure in which goods such as scale, piece or meter are processed. Because units of measure are to measure the quantity of goods, less or more accurately. Therefore, whatever the good for which equality will be known, there will be occurrence of interest on the basis of breed and the class union.

Keywords: Islamic law, interest, *illa*, goods, money, weight, scale, food, fungible, kind.